

SZÉCHENYI ISTVÁN MINT ÍRÓ

„A tett az első, a szó a második – mondja Széchenyi a *Világban* –, s éppen úgy: az ember, a hazafi elől áll, s csak azután jó az író.” Írásműveket is létrehozó történelmi személyiségek közül kevésre illik e megállapítás jobban, mint szerzőjére. S amikor az író Széchenyi jellemzésére teszünk kísérletet, nyomatékosan hangsúlyoznunk kell azt a korlátot, mely témánk szűkítéséből következik. Lehet-e a politikus, alkotó, szervező Széchenyit mintegy zárójelbe téve csak az író megközelíteni, lemondva még az írásokból kibontható programadó reformer vagy közgazdász méltatásáról is? A Széchenyiről szóló feldolgozások ritkán vállalkoztak erre a feladatra. (Még a naplókval foglalkozó terjedelmes és színvonalas irodalom is a naplók ürügyén valójában a teljes emberről vall, átfogó pályaképet rajzol.) Kísérletünk mégsem teljesen előzmény nélküli. A múlt században már ketten – a kortárs, Széchenyi színvonalatlan konzervatív ellenfele, Orosz József; illetve a század végén Gyulai Pál – adtak közre az író Széchenyiről tanulmányt. Előbbi valóban kitér Széchenyi írói sajátosságaira, nyelvhasználatára is, akadémikusodó megjegyzései azonban, melyek még csak a *Lovakrúl*-ra, a *Hítele*-re és a *Világ*-ra hivatkozhattak, érdemi elemzést nem tartalmaznak. Gyulai nem esztétikai érzék nélkül, de egy rövid emlékbeszéd keretében, egyúttal az ismeretterjesztés feladatát is vállalva próbálta megrajzolni az írói pályaképet. A két világháború közti korszakban Kornis Gyula helyezte el az írói életművet az irodalom történetében (*Széchenyi és a magyar költészet*), legújabbban pedig Szegedy-Maszácz Mihály vizsgálta fel írói sajátosságait, írói világképét (*Az író Széchenyiről*).

Az író Széchenyi legfőbb sajátosságát már Gyulai felismerte: azt, hogy az írói életműnek csaknem egésze a napló őszövegéből növekszik, sőt azt is, hogy a naplókval a nyilvánosság elé vitt művekbe átsugárzó energia az eddig a naplókat táplálóból vonatik el. „Amit azelőtt magának mondott el, most a közönségnek hirdeti, s inkább csak titkait rejt naplóiba.” Az elmélkedésekkel, reflexiókkal korábban gazdag napló ekkor fokozatosan elszegényedik, információkat, tényeket rögzít csupán. Az írói életmű döntő részéről, előre bocsátva, elmondhatjuk: műfajilag nyilvánosság elé vitt magánbeszéd.

Az őszforrás, a napló, nemcsak időrendben első írói alkotása (ilyen külsőleges szempont alapján akár az utoljára befejezett műnek is tarthatjuk!), hanem a legfontosabb. Megkezdése személyisége formálódásának döntő tényezője.

De miért kezdett Széchenyi naplót írni? A kérdés a naplósövegek előtti személyiségre vonatkozik, s azt csak újabb, tőle származó szövegek segítségével válaszolhatnánk meg. Néhány általa írott levél és életkörülményeinek máshonnan is feltárható változásai bizonyos magyarázatot nem adnak.

1814 áprilisában fejeződtek be (legalábbis így látszott) a napoleoni háborúk, s a küzdelmekben részt vett, kitiűtetéseket, előléptetéseket szerzett, korához képest magas rangú huszártiszt hosszú távollét után hazatért szülővárosába. 1814. augusztus 31-én került sor a családi birtoktestek ünnepélyes szétosztására, s így nagykorúsága küszöbén Széchenyi végérvényesen a maga ura lett. 1814 szeptemberében kezdődött a bécsi kongresszus, amelynek társasági eseményei az ezidáig csak katonáskodó, társaságilag és szoros értelemben is kevésbé művelt fiatalemberben inkább a kisebbrendűség érzését fogják ébresztgetni.

Nos, ez idő tájt, 1814 júliusában Széchenyi először anekdoták, történetek, olvasmányidézetek lejegyzésébe fog. Mindezzel feltehetően társasági szerepét kívánta erősíteni. 1814 októberében már elkezdődnek érdemi naplófeljegyzései, és pedig egy másik, mottója által jelzeten erre szánt naplókötetben (és 1817-től válnak majd rendszeressé).

A hazatérő kapitány otthonról is kaphatott ösztönzést, hiszen Széchenyi Ferenc is vezetett naplót, és ezt azután István is tanácsolja majd fiainak. Lehetek a bőrből kötött üres lapok szülői ajándék, de hogy sorokkal telni kezdtek, indítékai talán a szüleinek önmagáról is szorgalmasan beszámoló levélíró már kialakult rögzítésvágyából fakadtak. A távolból rendszeresen, éppen 1814 első felében is még harminc levelet küldött haza! Az év közepén megérkezett fiatal parancsörtszt számos kötelezettségén felüli egyetlen intellektuális feladatától, a levélírástól is mentesült. A rögzítés vágya azonban már belé ivódott; sőt a viszonylag tétlen fiatalemberben erősödhetett is: még egyszer, újra akarta élni, felidézni, újra alkotni a vele történetek – s ezáltal *új élményt teremteni, újat is alkotni* – átérezni az alkotás élményét – napló teremtését.

A naplóírás intenzív válásának több éves folyamatában azután az életrajzírok sógornője, Karolina iránti vonzalmát, majd még a sógornője életében felébredő önvádját emelik ki. E fiatal éveiben, úgy érezzük, inkább házassági terveinek kudarca – a még felszínes ifjút a felszín – készleti önvizsgálatra; vagyis az, hogy vagyona, rangja, megnyerő külseje ellenére miért nem akarja életét – úgy érzi – egyetlen nő sem vele élni? Valami rejtett *hiányt*, vagy *többletet* érez magában, amelyet csak önmagával szembenelve ismerhet meg (s a hiányt hamar tudatosítja s fel is számolja műveltsége gyarapításával). Ezt tekintí fő feladatának. 1820-tól kezdve nincs házassági terve. Intenzív ön maga felé fordulása egyúttal ön maga kivetése: *naplóírás*.

Feljegyzései kezdettől nem korlátozódtak a látnivalókra; olvasmányai, saját gondolatai és ötletei is helyet kapnak bennük. Az öntudat, a felelősségérzet ébredésével párhuzamosan a napló tépelődéseket, önmarcangolásokat, gondolatföredékeket, elfojtott indulatokat temet magába. A naplóírás mindennapos penzumává válik, amely nélkül nincs lezárása élete egy-egy vagy egynéhány napjának. A rendszeres naplóírás a személyiség egyensúly- és színvonaltartásának eszköze lesz. Az olvasó tehát nem feledheti, hogy csak az *eszközt* tartja kezében: hiába a naplóműfaj bensőségessége, őszintesége, belső beszéd-, monológjellege: az *író*, a teljes ember valójában még itt is elrejtőzik előle – bár tagadhatatlan, hogy a *legközelebb* a naplókon keresztül lehet eljutni Széchenyihez.

Bizonyos, hogy kezdetben csak saját maga számára készítette feljegyzéseit. Utazásai során felébredt irodalmi ambíciói állandósítják azután naplóíró szenvedélyét – s amikor már feljegyzései rendszerességgel és folytonossággal követték egymást, nem is volt uruk többé: „Most pedig bezárlak naplóm, több esztendőre” – fogadkozik 1819 végén. Mégis, néhány nappal később, annak ürügyén, hogy egy ismerőse felkereste, újra terjedelmes feljegyzésekbe kezd: „Néhány nappal ezelőtt ezt a kis naplót hosszú évekre be akartam zárni! Életem legérdekesebb napjait tartalmazza: és nem gondoltam, hogy toldhatnék hozzá még valami fontosat. Ámde ismét felmerült valami, ami öreg koromra hasznos lesz nekem.” (1818. aug. 8.) Néhány hét múlva pedig már nem is saját öregségére hivatkozva, hanem az utókornak címelve folytatja bejegyzéseit, bár nagy hangsúllyal vállalja a műfaj diktálta szubjektivitást: „Életem legérdekesebb eseményei vannak a jövőendő számára naplómban feljegyezve. Kívülem mindenki másnak egészen csekély jelentőségűek, nekem azonban emlékü kitörülhetetlen marad, még ha nem is kellemes. Érdekesebb annál, ami már megtörtént, többé már nem eshetik velem idelelt. Mert az, ami az ember lelkét kristályosítja, s úgyszólván függetlenné teszi, még ha egész jelenték-telen körülmény volna is, minden bizonyos fontosabb, mint bármí más, amivel emberek és körülmények létezésünkbe befolyhatnak, amennyiben csak boldogságunk körülményeire vagy fizikai örömeinkre és fájdalmainkra vannak hatással... az én élményeim is csak egyedül *engem* magamat érdekelhetnek.” (1819. nov. 15.) Az élmény Széchenyinnél nem csupán történet, hanem személyiségét alakítóan megélt történet, más szóval *értékelést* jelent: „Mivelhogy naplómban elszórva több élményemet akarom feljegyezni, mindenütt alkalmam lesz *nézeteimet* amellé állítani, *amit tettem*, mert hisz nem mindig tudtam a csábításoknak ellenállni, vagyis gyakran élelteimmel ellentétesen cselekedtem.” Naplója kifejezetten reflexív jellegű. Hiteles, más forrásokkal kontrollálható objektív események felemlítése csaknem mindenkor szubjektív, pillanatnyi hangulatot rögzítő értékeléssel párosul, s ez adja a napló izgalmaságát. Amikor a napló kései olvasója megbarátkozik e rögzítési technikával, akkor, a későbbi években, éppen a kifejezetten tárgyszerű, *csak* az adatközlésre szorítókozó bejegyzés vált ki erőteljes hatást: az olvasó érzi, hogy roppant feszültségek és ellentmondások, benső szorongások tarthatók fogva az elmélkedésre-értékelésre oly szívesen vállalkozó naplóíró kezét!

Az évek múlásával, saját értékeinek kiismerésével és felismerésével Széchenyi mindinkább tisztában van *naplójának* történeti és irodalmi értékeivel. Lassan-lassan „kiszól” a naplóból, a naplóműfaj szabályait áthágyva az utókorhoz intéz üzeneteket, sőt a naplóírás külső kényszerére is utal: „Boldog

jövendő nemzedék! A mienknél nagyobb és általános tudástok türelmesebbé, szelídebbé, erényesebbé és következőképp boldogabbá tesz majd benneteket, mint mi vagyunk – fogadjátok szívesen szürke eleitek egyikének üdvözlését, kit a mindenható Isten annyi belátással és világos gondolkodással áldott meg – amiért Néki mindörökké hálás marad –, hogy e néhány szót már az 1825. esztendőben leírhatta, oly korban – hihetitek é, felvilágosultabb gyermekek? –, melyben ezek a szavak a Szent Szövetség által örültségként elutasítva, engem abba a veszedelembé sodortak volna, hogy – ha el nem rejtem őket – holdkórosnak nyilvánítanak, vagy mint valami szélhámost, börtönbe vetnek.” Naplójához való viszonyának fejlődését jól példázza, ahogyan maguknak a naplóköteteknek a sorsáról gondoskodott. Kezdetben elégetni kívánta őket, majd Wesselényit nevezte meg örökösükül, végül szabad felhasználásra titkárára, Tasner Antalra hagyományozta, aki Széchenyi intenciói értelmében gondolt cselekedni, amikor egyes részeket olvashatatlaná tett, s így adta csak át őket az Akadémiának.

Az évek múlásával a napló Széchenyi számára munkaeszköz is lett. Lapozgatja, hiszen adatok, időpontok, helyzetek újra pontosan felidéződnek hónapokkal később. Részben itt adminisztrál: leveleket másol bele, műszaki adatokat rögzít. Tudjuk, hogy Széchenyi – eljárását igazolandó – ismerőseinek nem egy alkalommal megmutatta a róluk vagy másokról szóló régebbi bejegyzéseket. Naplójának létezése tehát nem volt titok. Kemény Zsigmond már 1850-ben, Széchenyi életében nyilvánosan hivatkozott rá, mint amelyből Széchenyi politikája és lelkivilága megérthető lesz.

Leghelyesebb, ha a naplót olyan műalkotásnak tekintjük, amely tulajdonképpen egy *belső beszéd* rögzítése. Sőtér István utal arra, hogy a *napló* „a modern regény belső monológjához áll legközelebb, úgy, ahogyan az Joyce óta vált hagyományossá”. S joggal teszi hozzá: „ez a belső monológ azonban műfajilag mégis inkább: elmélkedés!” A napló kimagasló irodalmi értékű részei az 1830 előtti évek összefüggő fejtegetései, a későbbi évek naplójegyzéseinek viszont egy jóval tágabb kontextus, a mögöttese felsejlté életors és a mögöttese felsejlté ország sorsa kölcsönöz drámaiságot. Mi mindent tud itt már, a naplótól függetlenül, körülbelül 1840-től, de különösen 1848-tól eleve az olvasó! Egy valós történelmi értékrend előzetes elfogadása és a napló meghökkentően rövid (vagy indokolatlanul hosszú) bejegyzései közötti aránytalanság segít átélni, hogy mennyire más a történelmet alkotni-megélni, mint megérteni-átélni. (A napló-jegyzetek jó része tehát egy tájékozatlan, például külföldi olvasó számára nem fog élményt jelenteni. Hiszen ha valaki nem tudja, hogy Széchenyi 1825. november 3-án tette nevezetes felajánlását a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására, miért is találná rendkívülinek e nap rutinjellegű bejegyzését: „a kerületi ülésen beszéltem; minden honfitársamat ellenszövegemmel tettem”).

A napló és írója, történelem és napló, személyiség és történelem három eltérő feszültségerejű pólust és antipólust alkot, melyet a később élő nemzedékek újra és újra igyekeznek egységes mágneses mezőként értelmezni. Az értelmezések néha a leegyszerűsítéseket sem kerülték el. Volt, akinél a naplóíró azonosítottatott a teljes emberrel, máskor a történelem, a változtatni-alakítani akart nemzet állt engedetlen gyermekként szemben a változatlan és normaként szolgáló szobor-Széchenyivel. E három tényezőnek; a történelemnek, Széchenyinek és naplójának együttes értelmezése, ellentmondásmentes vonatkoztatási rendszerének kialakítása roppant nehéz, sőt a maga teljességében szinte elvégezhetetlen feladat. Hiszen a jelzett mágneses mezők egymást tartalmazzák, egymástól nem különíthetők el. Mi Széchenyi – ellenfele, Metternich nélkül? S viszonyíthatjuk-e magához az államkancelárhoz a naplóban róla kialakított képet? És Széchenyi vajon nem formálta-e akaratlanul is az élő Metternichet, amellet, hogy naplójában is ránk hagyta az egyik markáns portrét a birodalom irányítójáról? Egy másik jellemző konkrét példát említve: Széchenyi egyszer, társaságban találkozik Alexander Humboldtval, a híres német földrajztudóssal, aki őt – naplója szerint – nevetlen és piszkos útikísérő-görög tanárára, Landschulzra emlékeztette. Ki merné eldönteni, hogy Széchenyi szubjektivitásán vagy valóban Humboldt akkori néhány órai megjelenésén, viselkedésén alapult az ítélet? S ha valaki bizonyítani tudná Széchenyi elfogultságát, még eldöntetlen a nehezebb kérdés: nem értékesebb-e (egy naplóban) ez a teremtető, valóságalkotó szubjektivitás? És e kérdés sokszerszer várnának megfejtésre, értékelésre. Hiszen a napló nem a közvélemény-formálás, nemzetnevelés eszköze volt, hanem saját személyiségének alakításáé. A naplóírás Széchenyi lelki egyensúlyja fenntartásának eszköze. 1848 őszén is siettetti teljes lelki összeomlását, hogy Döblingbe (az utolsó kivételével) nem vitte magával naplóköteteit.

Mindedig egyetlen pólus, a naplószóveg megközelítési nehézségeit érzékeltettük. Mondanunk sem kell, hogy a „történelem” és „Széchenyi” fogalmakkal jelölt valóság-szférák sem egyebek végső soron

a számunkra, mint fennmaradt *szövegek*: források a múltból, Széchenyitől, Széchenyiről. Tehát megismerésük sem történhet más eszközökkel, mint a nyelvi rekonstrukción, a forráskritikán és a hitelesként megállapított szövegek értelmezésén keresztül.

Széchenyi is tudatosan küzdött a kifejezés nyelv által kijelölt börtönfalaival. Először azonban magáért a nyelvi kifejezésért kellett megküzdenie. 1814-ben természetes volt számára, hogy feljegyzéseit német nyelven vezeti. Hamarosan rájött arra, hogy más dolog *leírni*, és egészen más *megírni*. 1819-ben görög nyelvtanulása is nyelvi-nyelvtani tudatosságának hiányára ébresztette rá. Csaknem harminc éves fölül, 1820-ban kezd elemi szintű helyesírási, nyelvtani és logikai gyakorlatokhoz. És még évek múlva is milyen rendszeresen és minő szorgalommal tanul magyarul, angolul, latinul!

Éppen annak folytán, hogy több nyelven is magas szinten ki tudta magát fejezni, érzékelte, hogy a kifejezés eszköze, a nyelv, milyen határokat szab magának az önkifejezésnek. „A legtöbb baj a világon onnan származik, hogy az emberek nem értik meg egymást. Én még soha életemben nem láttam oly tiszta és világos írást, melyet ne lehetett volna különféle módon értelmezni. És ez a nyelv tökéletlenségéből származik. Mert egyik nyelv sem alkalmas arra, hogy tisztán és határozottan fejezzük ki, amit mondani akarunk és amit érzünk.” „A mondott tárgyak tökéletes felderítésére – hangoztatja a *Hitel*-ben – az Olvasó szerkeztető és megemésztő ereje” is szükséges. Avagy idézhetjük a *Világ* első mondatát: „Számos példa előttünk, mily ellenkező benyomást tehet ugyanazon könyv különböző olvasóra”. Az ember a szavakkal nem tudja kellőképpen kifejezni benső gazdaságát, s ameddig eljut a kifejezéssel, azt sem tudják mások maradéktalanul befogadni. „Ki fogom-e azt, minek igazságáért halni, sőt becsületeset kész volnék kockáztatni, oly világosságban s oly kímélettel állíthatni, hogy meghasonlásnak, elágazásnak oka ne én legyek?” – kérdi önmagától *A kelet népe* polemikus részének kezdetekor.

E feszültség feloldására, tudjuk, soha nem az elhallgatással, hanem inkább túlbeszéléssel, túlírással, állandó önértelmezéssel tesz kísérletet. Ez az oka, hogy Széchenyi kétségtől grafomán jellem. De azt sem feledhetjük, hogy a grafomán XIX. században volt az. Angliából hozott acéltolla bámulatos gyorsasággal szaladt a papíron. Kézírásában a szavakat egybevonta, s gyakran éppen egy szó közepén, a toll mótázásakor szakította meg. Német nyelvű szövegekben részben gót, részben latin betűket használt, mert mindig a könnyebben leírható betűformát választotta. (Gondolatait alkalmanként tollba mondta.)

A napló írója – levelezésétől eltekintve – hosszú-hosszú évekig nem lépett íróként a nyilvánosság elé. A váltás mégsem lesz rendkívüli. A „naplók” kifejezése ugyanis csupán gyűjtőfogalom. E bőrkötésű könyvek tartalma nagyon is sokféle, eleinte olykor kiadásra, legalábbis átdolgozás-kidolgozás után kiadásra szánt műveket találunk benne, s ezek szemügyre vétele mutatja meg azt az átmenetet, mely nyilvános írói működéséhez vezet.

Időrendben elsőként azokat az útirajzokat említhetjük, amelyeket keleti útján, 1818–1819-ben, naplójával párhuzamosan vezetett, s amelyeket komoly szándéka volt nyomtatásban is megjelentetni. Útleírásokat tanulmányozott, foglalkozott a műfaj elméleti kérdéseivel. Elhatározta, hogy mindent leír, amit lát, gondol és érez. Egyszerre akart útikalauzt adni és olvasmányélményt nyújtani. Terjedelmű és színes anyagot gyűjtött össze, utazásakor idejének jelentékeny részét töltötte napló fölé hajolva. A szinte túlbujázó hatalmas anyag mennyiségileg jogosan tölthette el elégedettséggel. Apjának büszkén írta, hogy „ha mint szerző akarna fellépni, anyaga van 24 kötet egybeállítására és néhány tucat képpel való díszítésére”. (A kiadványt a magával vitt festő, Johann Ender rajzaival szándékozott illusztrálni.) Az irodalmilag tagadhatatlanul sikerült útirajzokat végül mégsem rendezte sajtó alá. Életének és érdeklődésének alakulása is hozzájárult ehhez – bár még 1820 legvégén is írói programjában első helyre tette az útinapló összeállítását –, valószínűbb azonban, hogy nem tudott megbirkózni a feladattal: úti feljegyzéseinek ugyanis nincs kezdetük és végük. Az utazás motívumát éppúgy meg kellett volna adnia, amint azt a szilárd hazai vagy éppen „európai” értékrendet is megjelölnie vagy legalábbis érvényesítenie, ahonnan az idegen tájakat, idegen embereket megfigyeli, értékeli. Széchenyi pedig már ekkor is a nézőpontok folytonos változása jellemzi: elegendő, ha arra utalunk, hogy útinaplója mellett, párhuzamosan, önmagának, illetve szülei számára (másik) naplót is vezet! A Keletet néha az európai fölényével, olykor az elmaradott közép-európai nézőpontjából, a „fiatalság” jelei iránti irigységgel nézi – máskor a kultúrák egyenértékűsége, pontosabban összehasonlíthatatlansága jegyében, a végiglátogatott országok életformáját a teljes beleélésig igazodva láttatja, s az ott élő európaiak lesznek a mulatságos figurák. Az otthon is bizonytalan,

többnyire csak Bécs, olykor már Magyarország említődik fel. Honvágyat viszont egyáltalán nem érez! Kuszák és bizonytalanok – irodalmi szempontból – az útrakelőt elindító és visszavezető érzelmi szálak is. Szülei és szerelmei említődnek, s ezek az említések nem harmonizálnak egymással, továbbá szerelmei közül egyaránt epekedik Gabriella és Karolina iránt. Ha Széchenyi mindezeket az ellentmondásokat, bizonytalanságokat tisztázza önmaga számára, könnyen megszerkeszthette volna művét. De még évekig tartott, amíg bizonytalanságai, kétfelvi egy részét feloldotta vagy feloldhatatlanságukat tudatosította. Az útirajzok így befejezetlenek, a naplókba temetve maradtak fenn.

Ugyancsak közvetlenül a naplók östenyészetéből nőttek ki Széchenyi esszéi. A rövidebb, zártabb fejtegetések főként a keleti út után, 1819 táján bukkannak fel a naplókban. Tárgyuk filozófiai, pedagógiai, lélektani jellegű, s figyelemre méltó, hogy Széchenyi gyarapodó élettapasztalata és gyarapodó műveltsége révén – 1820 táján már művelt európai embernek tekinthető, s a továbbiakban már nem a hátrány leküzdése, hanem korának legműveltebb emberei közé emelkedése figyelhető meg olvasmányai jegyzékén keresztül – gondolatban és megformálásban már meglehetősen eredetiséget mutat. Az értékek bizonytalansága, a kétfelvi hangsúlyozása esszéinek fordulatoságát és formai rugalmasságot ad. A fejtegetések első olvasásra csapongóknak, ötletszerűeknek tűnnek. Belső logikájuk azonban kétségtelen. A *Séta a Práterben* utólagos címet kapott esszé – amelyet már a század elején Marczali Henrik biztos kézzel emelt ki a naplók akkor még kiadatlan irdatlan tömegéből, s minősített Széchenyi első irodalmi művének – látszat szerint leírást, elmélkedést, párbeszédet egyaránt tartalmazó és többnyire a szerelemről szóló fejtegetés, amely mintha a külső esetleges történések függvényében (ki kívül találkozik stb.) sodródna csak tovább. Valójában a kifejtést belső logika alakítja. Az egyedüllevő beszélőt bemutató indítás a szerelem feleslegességének, haszontalanságának tézisével példázza, amelyet a „váratlanul” megérkező Mr. Gordon ellentételez: a szerelem a barát szerint az egész élet átfogó kategória, hiszen ügyekbe, eszmékbe is szerethet az ember, s a szerelemnek csak alete a férfiak-nők vonzalma. Széchenyinek – pontosabban: a mű első személyű szereplőjének – most alkalma van arra, hogy bebizonyítsa a szerelem fenti értelemben vett lehetetlenségét. A nők szerelme vagy „égi”, vagy „földi” szerelem – fejtegeti –, az előbbi – mert ehhez méltó partnert nem találhat – szerencsétlenné teszi a nőt, a „földi” szerelem követése pedig az ösztönök uralmához, elállatiasodáshoz vezet. A férfiak szerelmének indítéka vagy az önszeretet, a becsvágy (ideáltípusa az *Ambizioso*), vagy a nemi vágy (ideáltípusa az *Amoroso*); s jöllehet ezek áthatják egymást, tisztán „szerelmi” indítékot itt sem találhatunk. Az elvi igényű, mégis szórakoztató fejtegetéseket a mindennapiság világa érvényteleníti: hiszen az érzéki, bukáshoz vezető szerelmet megtestesítő, a szereplők által évekkel korábban ismert hercegnő továbbra is vonzza a szerelem lehetetlenségéről vagy feleslegességéről nyilatkozó férfiakat. A férfiak szerelmének álságáról mondottak sem bizonyulnak igaznak, hiszen az egyik szereplő szerelmének tárgya igen, érzése nem változik, s ez az elbeszélte esemény sem a becsvágyból, sem a nemi vágyból táplálkozó szerelem fogalmának nem felel meg. A befejezetlennek látszó esszé tehát pompás csattanókkal ér véget.

A naplók 1814–1825 között írt tizennégy német nyelvű verset is magukban rejtnek. A többnyire cím nélküli költemények írójuk belső érzelmi állapotának kifejeződései. Jellemző Széchenyi alkotómódjára, hogy mondanóját először többnyire prózában fogalmazza meg, s csak azután próbálja megverselni. Költeményei éppen a verseléstechnikai, ritmikai gyengék folytán maradtak sikerületlenek. (Tökéletes, de mégsem anyanyelvi német tudása és a nyelvi tudatosság hiánya német nyelvű szövegeiben leginkább verseiben érhető tetten.)

Első költeménye, melyet keleti útjának kezdetekor, 1818-ban Triesztben írt, a sikerültebbek közé sorolható. Az Alfieri-hatást mutató költemény ihlető indítéka a Karolinára való emlékezés. Egy-egy versszak megszólítja a Képelet, a Könnyelműség és a Bosszú istennőjét, hogy miért nem siettek segítségére, amikor szerelmes lett? Az első kettő úgy válaszol, hogy a kérdező hagyta el őket akkor, amikor szerelmes lett, s ezért ők is örökre elhagyják. (Szerelme szerint valós és komoly volt.) A bosszú istennője az ellenkezőt állítja: sohasem szeretett, szerelmét csak áltatta, s most azokat a sebeket, melyeket képzelgésével és könnyelműségével okozott, neki kell a sírig hordania. Figyelemre méltó, hogy bár a verszárlat a bosszúistennő igazát sejteti, a költeményen belül eldöntetlen marad: szeretett-e (s ezért ártatlanul szenved) vagy méltán bűnhődik? A naplóban következő, a verssel való elégedetlenségét kifejező sorok után (amely versre következő sorok sokszor kiegészítik, vagy ellentétébe fordítják a versben mondottakat) így ír: „En már többé nem szeretek – igazán? En nem szeretek.” Tehát a versbeli bosszúistennővel ellentétben úgy érzi, mintha csak most üresedett volna ki érzelmiileg.

A lelki kiüresedés sikerült ábrázolása 1819-ben íródott *Ich wagte ein Blick in mein Inneres...* kezdetű, szerkezetileg is figyelemre méltó verse. „Bensőmbé pillantottam és megmerevedtem” – indítja a költeményt, amelyben az önismeret ébredő igénye, saját személyiségének felfedezése tölti el rendkívüli izgalommal. Megmerevedik – kívül kerül az időn, s ezáltal a téren is: „végtelen térség” tárul fel előtte. Fantomokat és ködképeket lát, melyek „lelkében születtek”. „Idegen hatalom” (saját múltja) tovaűzi őket. A bizonytalan képek most rendeződnek. Fiatalkorának örömei és fájdalmai, a szerelem és bánat képei vonulnak el előtte. Élete akkori ellentétei csaknem mind jelentéktelenek – mindig „gond nélkül” múlnak el. „Minden e képben – nyugalom és béke” – foglalja össze emlékképeit. Szerelme akkor „tisza, szent gondolat” volt, amely a szférákba emelte.

„És most mindez eltűnt egy szempillantás alatt” – mondja a költemény első fordulata. A múltba betör a jelen. A szellemvilággal szemben most kietlen tájat lát, ahol „sem napfény, sem árnyék nincsen”. Szomorúnak érzi magát, sírni kezd. Az előző sorokban a szerelem, a hála, az öröm hangsúlyozottan másokhoz kötötték – most egyedül szomorkodik a boldogság elvesztésén: „nem sírt velem egy ember sem”. S most következik a költemény másik – magyarázó – fordulata. Felismeri a látomásról, hogy ez nem más, mint az előbb, a gyermekkori képek során már megismert táj. Tehát amíg előbb a gyermek, most a felnőtt szemével látja ugyanazt a tájat. (Félreismerhetetlenül Széchenyi életének nagy fordulata, önismeretének, eszmékedésének, tudatos önnevelésének kezdete tükröződik e sorokban.)

E felismerés után „ismét tarka akart lenni; fejlődni akart” a látomás. A káosz azonban nem rendeződik. Nem bír szembenézni látomásaival, elfordítja tekintetét. Távolba néző tekintete önmagát pillantja meg téren és időn kívül eső végtelen magányosságában, „tenger közepén, viharban, hidegen és megkövülten, mint a márvány”. A fiatalkori végtelen kitarulkozás után a vers képeiben végtelen magányosság következik. A legelsőként megjelenő ködös világot a gyermekkor képei váltották fel, a jelen azonban ismét káoszt teremtett, amelyből egyelőre nem lát kiutat. Már nem is ijesztő környezetét, csak szánandó önmagát látja szem előtt.

„Az embernek szükségszerűen el kell szörnyednie, ha egy pillantást vet lelkének mélységeibe” – mondja Novalis, s Széchenyi fenti költeményének kezdősora – bár nem ismerte Novalist – pontosan ugyanezt az érzést juttatja kifejezésre. De a költemény utolsó sorait követő naplóbejegyzés már a szerző ironikus távolságtartását jelzi e romantikus képzelgésektől: „Ilyen álmotól és gondolkodástól ugyancsak elszörnyedne egy derék jó paraszt!”

Verseinek többsége pillanatnyi hangulat ösztönzése folytán született, s mivel megalkotása közben a szerző hangulata változott – így a költemény alig sikerült, vagy befejezetlen maradt. Még egy, más jellegű verspróbálkozását kell említenünk: egyik, saját fogalmazású imáját tizenháromszakos, zoltárszerű költeménybe dolgozta át. A deisztikus költemény „a világmindenség atyját” szólítja meg, akihez „minden évszázadban, minden égvőn, szenteknél, vadaknál, bölcséknél imádkoznak: Jehová, Jupiter, Uristen”. Kéri, erősítse meg benne, ami jó, s vezesse jobb útra. „Hozzád, akinek temploma az összes térség, oltára a föld, az óceánok és a szférák, szálljon minden lény dicsőítő éneke.” A panteizmushoz közelítő istenhit ösztönzése, az ima erejében bízó könyörgése együtt költőileg és szemléletileg merész megoldásnak tekinthető, noha művészi kidolgozatlansága észrevehetően rontja értékét.

A teljesség kedvéért említést kell még tennünk a naplókban fellelhető irodalmi *próbálkozásokról*. A műfordításoktól eltekintve regény- és drámatervekről számolhatunk be, amelyek 1820 és 1827 között születtek, s többnyire önéletrajzi vonatkozásúak. Első és legkidolgozottabb próbálkozása Selina iránti szerelmének kudarcát próbálta levélregénnyé formálni. A formát jó érzékkel választotta, hiszen nagyszerű levélíró volt, de a levélregény alakításához elengedhetetlenül szükséges írói beleélés – mások sorsának átélése –, saját bevallása szerint is, hiányzott belőle.

Foglalkoztatta, olvasmányai hatása alatt, néhány romantikus, sőt rémtörténet is, csábítóval, párbajjal, kolostorral vagy szörnyszülött fiúval. Mások saját élményét – szerelme máshoz ment nőül – torzította sorsdrámát utánzó regénytervé: A főhős menyasszonyát elcsábítják, ezért kivándorol, a csábító utána megy, elcsábítja az új hitvest, a főhős bánatában Amerikába vándorol, szeretője is van már, amikor a csábító megérkezik... Utolsó regényterve 1827-ből „egy Werther-történet magyarul”, *Egy öngyilkos végrendelete*, amely már nemcsak a szerelmi, hanem a politikai kiábrándulással is szembeesíti hőst. Ugyanebben az időben Crescence iránti reménytelen szerelmét tervezi tragédia formájába önteni. Egyetlen regény- vagy drámaterv kidolgozásához sem fogott hozzá! Míg az útirajzok felvázolását bárhol meg lehetett kezdeni, a vers egyetlen lélekállapot rögzítésével befejezést nyerhetett – a re-

gényírás megkezdése tisztázott világfelfogást, egyértelmű célkitűzéseket követelt volna – Széchenyi pedig nemcsak az „alakító erőnek”, „kifejező készségnek” volt híjával, mint szépirodalmi terveinek elemzői láttatják. Hiszen a politikai cselekvés, a „közéleti fellépés” nem kívánt művészi alakító erőt, kifejező készséget – mégis évekig váratott magára! Világnézeti kételyei, a „mit tegyek?”, sőt a „cselekedjek-e egyáltalán?” bizonytalanságai bénították még évekig egyre erőteljesebb alkotóvágyát. Az írói alkotás és a tett pótléka az 1820-as évek derekáig a *napló* maradt. Oda rejtette, de onnan egyelőre nem is tudta kiszabadítani írói ambícióit és politikai terveit.

Széchenyi társadalmi tevékenysége fokozatos kibontakozásának természetesen megvannak a maguk írásos lecsapódásai: kérvények, felhívások, rövid cikkek az első, sőt részben ki is nyomtatott, olvasásra szánt szövegei. 1818-ban „S. huszárkapitány” aláírással egy osztrák lapban a lóneveléssel kapcsolatos cikket publikált. 1821-ben a Magyarországon megindítandó lóversenyzés szabályait tette közzé. 1822-ben emlékiratot nyújt be az uralkodóhoz a lóversenyei meghonosítása ügyében. 1823-ban a falkavadászat meghonosítása érdekében ad ki kis röpiratot.

Hogy „S. huszárkapitány” elsőrangú szakember a korban oly fontos gazdasági és katonai tárgy, a lónevelés terén – a naplóból ki nem derül. Nem vagy csak alig tesz ott említést méneséről, szervezési kísérleteiről, publikációiról. Az első sorban önmagával foglalkozó, benső bizonytalanságoktól gyötört naplóíró képe váratlanul egészül ki a törekvő *szakember-publicistáéval*. Tagadhatatlan, hogy Széchenyi-ben benne rejtett az a lehetőség, hogy a közönség előtt ismert íróként szárazon, szakszerűen, didaktikusan írjon; s így elrejtse, zárójelbe tegye az író személyiségét. Ebben az irányban indult el *Lovakról* című könyvével, s annak visszhangtalansága is hozzájárult, hogy következő művében, a *Hitel*-ben s az utána következőkben saját korábbi évtizedes magánírói gyakorlatához kanyarodik vissza; nagyobb hatást remélve az írói szubjektum előtérbe állításától, a gondolatok szabadabb áramától, sőt a tárgyalat kérdés bevallottan dilettáns taglalásától.

A *Lovakról*, mondhatni, külső kényszerre született ugyanazok számára, akik a lóversenyről írt cikkeit olvasták, e tárgyú kérvényeit elbírálták. 1826 júniusában fog hozzá, egyelőre németül. 1827 szeptemberében már átdolgozva, magyar nyelven kívánja megjelentetni, amire végül 1828 márciusában kerül sor.

A munka alap gondolatát hasztalan keresnénk a naplókban: „*Századunk az érték- és vagyongyárpítás érzékeny megkínálásában határt nem ismer...* Ezen okoskodást a Lódogára, mint valamely gazdasági tárgyra, akarom alkalmaztatni.” A könyvből a szerzőről még azt sem tudjuk meg, hogy kvietált huszárkapitány. A hazai helyzetet, a lótenyésztés terén uralkodó elmaradottságot tárgyilagosan írja le. Az elmaradottság oka: a hazai állapotok nem felelnek meg a hasznos kereső század felkeltésének. A megoldás, a változtatás nem elméletileg fogalmazódik meg, hanem a már megvalósult minta, Anglia viszonyainak elemzése segítségével. Szerkezete így párhuzamosságot mutat: Anglia, illetve Magyarország viszonyait állítja egymás mellé. S a két párhuzamos eredője a *Mit kellene nekünk tenni* című utolsó fejezetben fogalmazódik meg. A következő intézkedésekre van szükség: Jutalmak, Pályázóhely, Készítő Intézetek, Lótenyésztő Egyesület, Országos Lódefter, Ménbér, Lóvásár. Óvakodik tehát az általánosítástól, nem bolygatja a társadalom égetőbb kérdéseit, szó sincs arról, hogy bármelyik intézkedésnek jelképes vagy mögöttes tartalmi lennének. Csak a „lovakról” van szó, semmi másról.

A könyv azonban csaknem teljesen észrevétlen maradt. Széchenyi ezt hajlandó volt annak tulajdonítani, hogy *magyarul* írta könyvét. Valójában keveseket érdeklő tárgya és szakszerű tárgyalásmódja is hozzájárult ahhoz, hogy visszhangja csekély legyen. S ahogyan könyvét az elhunyt Hunyady József emlékének ajánlotta, a megjelentetés után is bizonytalanságban maradt ismeretlen olvasóközönségének véleménye felől.

A közvetlen emberi kapcsolat hiánya műfaji váltásra ösztönözte: időközben néhány alapvető életviteli elvet illetően magabiztossá vált véleményét *tanítólevelek* formájában közvetlenül juttatta el a címzettekhez. 1828–1829-ben rokonaihoz, barátaihoz, arisztokrata ismerőseihez leveleket intéz, amelyekben a gondos életvitelre, takarékosagra, a hazaszeretet fontosságára, a közjó előmozdítására, a személyes kiválóság elérésére szólítja fel őket. A tanítólevelekben – első könyvével éles ellentétben – a szubjektum valósággal előtérbe tolakszik: kinyilatkoztat, minősít – s mindezt azon a „jogon”, hogy ő már ott tart, ahová a címzettnek a társadalom és saját jól felfogott érdekében el kell jutnia. Történetírásunk indokoltan hívta fel a figyelmet azon hit illuzionisztikus voltára, hogy ráhatással átfarmálhatók az arisztokraták, itt pedig – ahol nem a politikai, hanem az írói gondokkal foglalkozunk – azt kell hangsúlyoznunk: lélektanilag nehezen elképzelhető, hogy e levelek címzettjei engedelmesen

megfogadják e tanácsokat, más olvasóiban pedig, így a maiakban is, óhatatlanul megkönnyebbülést okoz ugyan, hogy nem ők a címzettek – az írói szubjektum nyomasztó erkölcsi fölénye és didaktikája azonban számunkra sem teszi élvezetes olvasmányokká e tanulságos leveleket.

Mind a *Lovakról*, mind a *tanítólevelek* – ha a sikert az olvasói visszhangon mérjük – írói kudarc is Széchenyi számára. A hatalmas és mindinkább sokasodó anyagból, a naplókából azonban még nem merített eddig.

1828 tavaszán újabb könyv írásába akar kezdeni, most már az egész magyar valóság átalakításának, legalábbis alakításának programjával. Módszerében már biztos: Bacon tanulmányozása után dönt az inaktív módszer mellett. A változás-változtatás alapját szeretné megtalálni. A gondolati módszer azonban még nem írói módszer. Az író bizonytalanságát mutatja, hogy művének címét sem tudja határozottan megválasztani. Ilyenekre gondol: *A Belső Csend alapjai*, *Magyarokról*, *Gyógyszerek*, *Vizsgálatok*, *Kérdések* stb. A lényeget szeretné megragadni, de a sokszínű valóság a maga teljességében kibogozhatatlannak rémlik számára. Mi a változás-változtatás alapja, ahonnan el kell indulni, ami köré kiöntheti mondandóját – amelyet már eddig is hallatlan bőséggel halmozott fel naplóiban? Mi legyen új művében, kedvenc kifejezésével, a „veres fonal”?

– A *Lovakról* módszere, az angliai eszmény és a magyar valóság szembeállítására csak doktriner megoldást eredményezhet, s ebben az író személyiségének nem lesz helye. – Az írói személyiség érvényesítésére lehetőséget teremtené egy tanító-röpirat, de mégsem kínálhatja fel magát egy nemzet számára mintául. – Olyan *objektív* fogódzóra lenne tehát szüksége, amelyben viszont *személyével* is benne van.

1828. november 19-én bankáraitól levelet kap, amelyben azzal az átlátszó hivatkozással, hogy nincs pénzük, elutasítják egy kisebb kölcsönkérelmét. Egyetlen nap kell csupán, hogy elismerje szubjektivitása korlátozottságát, a viszonyok kényszerítő erejét. „Az egész biztosíték, amelyet nyújtani tudok, csak becsületem és igazságosságom” – írja másnapi válaszelevelében, belátva ennek csekély súlyát. Az eset nagyszerű anyagot szolgált a könyve számára – írja ugyanaznap jószágigazgatójának. – Az értékrend szer bizonytalansága feloldódik: fontos a személyes bizalom is, de az anyagi biztonság a meghatározó! Egyiket is, másikat is kifejezi a készülő könyv végleges címe, a *Hitel*. S néhány hét múlva, 1828. december 14-én remegő kézzel mártja be tollát az eszményi szerelmétől, Crescence Seilern grófnőtől kapott ezüst tintatartóba: megkezdte a mű írását. A visszafojtott indulatok végre szabadon hömpölygő árama rendkívüli tempóra készíti. 1829 márciusában már a cenzornál van a munka első része. Július végére lényegében elkészül, de 1829 októberétől újra dolgozik rajta, s végül decemberben cenzori jóváhagyással adja kéziratát sajtó alá. A munka 1830. január 27-én hagyja el a nyomdát.

A *Hitel* tárgya a magyar valóság bemutatása és mélyebb elemzése, majd ennek nyomán a szükséges változások kijelölése és indoklása. A téma kimeríthetetlen, a változtatások számosak – Széchenyi, írói hajlandóságának engedve, tetszése szerint csaponghat, meríthet élettapasztalatából, személyes sorsából, beszélhet a nevelésről, a hazafiságról, a közlekedésről. Műve mégsem hullik atomjaira: szilárd középső magja van, amely összetartja. A valóság, a létező alapviszony végső soron a „hitel híjában” leli magyarázatát, a változtatások középpontjában ugyancsak a hiteltörvény áll. A szerkezet körkörös, a hitel körül járja végig tárgyait – s viszonylag még a hitelről szól a legkevesebbet. A szakszerűséget szándékosan kerüli. Ahogy a *Világban* megmagyarázza, tudatos eljárás eredményeként: „Versekre nem fűzhetém... rendszeres szisztematika munkát írni pedig – ámbár én is tudtam volna... tanácsosnak nem tartottam... A szigorú tudományt tehát több dózisra osztám, s lehetőség vig, tarka s változó köntösbe burkolva kellemesebbé tenni törekedém, ...s legfőbb törekedésem oda irányzott: Istenért csak unalmas könyvet... ne írjak!” A hitel körül forgó előadás persze nem halad pontosan egy körív mentén, inkább két azonos központú kör között kanyargózik egy görbe vonal, s a két koncentrikus kör közül a külső az *Ájánlás*; – *Tudnivaló*; – *Előszó*; – *Bevezetés*; – *Néhány a tárgyat megelőző észrevétel* című bevezető jellegű fejezeteket tartalmazza; a belső a *Bérekesztés* és *Végző* című zárófejezeteket. Az *Előszó* a tárgyat, a *Bevezető* a rendező elvet (hitel) jelöli meg, a *Néhány a tárgyat megelőző észrevétel* a módszertani elveket tűzi ki. A *Bérekesztés* a teendők kitűzése után a cselekvés, változtatás motívumaként a köteleességek teljesítését jelöli meg, *Kötelességről* c. alfejezetében. Majd *Lárma* címszó alatt a lehetséges ellenvetéseket elemzi, azután *Rövid Tanács* foglalja össze Széchenyi végcélját: „Hazánkban mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra,

feje és erszénye ne legyen üres." A *Végszóban* igyekszik indokolni sajátos hitelcentrikus szemléletét, amely a magyar állapotok kíméletlen tárgyilagosságú ábrázolásához vezetett.

E két kör közötti érdemi tárgyalási mezőben Széchenyi csaknem egyenlő teret szán a *körülmények* fontosságára és a *körülmények ismeretének* jelentőségére. Az egyes fejezetcímek itt egyúttal bizonyításra kerülő tételek (*A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene; – A magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék; – A magyar Gazda nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra; – Magyarországnak kereskedése nincs*), s a fennálló helyzetnek mindegyik esetben az a magyarázata, hogy *nincs hitel*. A hitelhiánnyal való összefüggés azonban egyre bonyolultabb. A sorrend nem véletlen. A „magyar birtokos” szegénységének *kizárólag* a hitelhiány az oka. A „Magyar” ismereteinek hiányossága és a hitel híja miatt nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék. A „Magyar Gazda” már *számos ok* miatt boldogul nehezen, s ezek egyike a hitel. A kereskedés hiányának okai között közvetlenül már nem is szól magáról a hitelről. E végső soron szigorú szerkesztés és tárgyalás magától adja a *konklúziót*, azaz a *tennivalókat*, elsősorban a hiteltörvény életbehozását.

A bonyolultnak látszó tárgyalás egyszerűségére maga is figyelmezteti olvasóját: „remélem szorosb vizsgálat után úgy fog találatni: hogy legkisebbet se akartam hiába mondani, s tán csak ügyességem nem volt elegendő, minden beiktatott okoskodásimat egyetlen egy pontra intéznem s egyesítnem”. A tárgyalás valóban korántsem mániákusan apellál mindig a hitelre. Előadása rokonszenvenességét fokozza, hogy szerzője korántsem mutatkozik mindentudónak. *Első mondatával* arra hivatkozik, hogy még a tudatlantól is lehet tanulni, „minden emberben van valami jó, mint virágokban méz, s így, remélhetem, a Közönség engedőleg fogja ezen értekezést fogadni”. S a *végszóban* is csak annyit mond: „Szándékom tiszta – mondásim azonban helyesek-e, az más.” A szubjektivitás éppen kételyeivel s nem fennsőbbiségével van jelen. A szakszerűség hiányzik, a mindentudó szerző háttérbe vonul. Minden a többjelentésű címre utal. Eredeti, leleményes írói alkotás születik – Széchenyi legnagyobb sikerű műve.

Az írói siker, a visszhang valósággal elragadná Széchenyit. A megtalált módszer: a naplók anyagával és részben módszerével építkezve fontos reformkérdéseket állítani művei középpontjába. Művek egész sorát kívánná gyors egymásutánban írni. Dessewffy József azonban arról értesíti, hogy vitairatot készít *Hiteléről*. A *Taglatat* 1830 végén kerül Széchenyi kezébe, s elhatározza, hogy tervét megszakítja va elsőként Dessewffynek válaszol.

A *Taglatat* Széchenyi által „antifilozófiainak” nevezett módszerrel lapról lapra követi és vitatja a *Hitelt*; az egész *Taglatat*, címének voltaképpen megfelelően, polemikus kommentárfűzér. A válasz nem lehetett könnyű írói feladat Széchenyi számára, hiszen ellenfelének hiányzott a világos, egy-két alapelvre visszavezethető és Széchenyijével homlokegyenest ellenkező álláspontja. Eszmei tekintetben Széchenyinek persze nem volt nehéz, hogy megsemmisítő bírálat tárgyává tegye Dessewffy rendiellenzéki gondolatvilágát.

A *Világ* írói megoldása annyiban hasonló a *Hiteléhez*, hogy *Az egész munka veleje* című első fejezetben előre bocsátja a könyv fő gondolatát: „A közönséggel meg akarom ismertetni, hogy Magyarországon mindenben hátra van, mert míg ezen önvallozáson túl nem esünk, mindaddig helyből nem mozdolhatunk, vagy előmenetelink reményét palliatívákra állítjuk. Megmutatni iparkodom, hogy a Magyar egy erőtlül pezsgő fiatal nép, mely csudálatos magasságra emelheti magát, s minden lehet, ha nemzeti-ségét és közértelmességét tökéletesen kifejti.” Az általános tételek azonban éppen általánosságuknál fogva nem válhatnak rendező elvvé: „ez a veleje egész munkámnak, hanem korántsem kimerítő tartalma vagy rendszeres váza, amit mindenkor figyelembe ajánlok... rendszeres vázát tehát *töredék* munkámnak elő nem mutathatom; sőt azt vagyok kénytelen előleg jelenteni, hogy vizsgálatim előmenetelében sem tartok kézzel fogható rendet... s tán csak az egész munka elolvasta után tűnend fel némi világban annak említett fő veleje”.

Kétségtelen, hogy a *Világ*, Széchenyi legterjedelmesebb életében kiadott, mintegy harminc íves műve szerkezetileg kevésbé megformált. Hozzájárult ehhez a rendkívül gyors munkatempó kényszere – az egész könyvet három hónap alatt megírta! – de az író számára az egész egy könyvben való bemutatásának lehetetlensége is. Minderre már a cím is utal: *Világ vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*. Az első, a kitűzött alapelvekkel foglalkozó fejezetcím ugyanerre utal: *Ön- és körülmény-ismereti töredékek*. A könyv ezután következő első része jórészt polemikus jellegű, a Dessewffynél előforduló hibás gondolatok csoportosítása alapján tagolódik. Először pozitív kijelen-

téseit veszi szemügyre (A *Taglatban előforduló néhány állítás* c. fejezet); majd a Dessewffy által vallott balítéletekről szól (*Szerencsétlen ideák*), végül a zavaros gondolkodás néhány produktumát bírálja (*Vallomások, Ész és Szív* c. fejezetek).

A könyv második részében már saját koncepcióját fejt ki, a „közértelmesség” fejlesztését tárgyalja, melynek eszköze a „koncentráció” (*Egyesületek; – Casino; – Pesti löverseny* című fejezetek). Az egyesületek elvi jelentőségének hangsúlyozása után két, már a megvalósulás útjára lépett intézményt mutat be. A Casino szolgáltatásaival arra példa, hogy egy intézmény milyen gazdasági-gyakorlati és nevelő funkciók betöltésére alkalmas (a *Szabadság* és a *Boraink jobb kivitele végett* alcímek egymás mellett ugyanabban a fejezetben). Nem véletlen, hogy a *Casino* az egész mű leg-hosszabb fejezete, terjedelme az egész könyv egynegyede!

Széchenyi második alapelvét, a *nemzetiség* példaadás útjání fejlesztését már nem fejt ki részletesen. A függelék, egy újabb töredék, *Töredékek egy angol leveleiből* ad csak ízelítőt elképzeléseiből.

A *Világ* változatosabb, mint a *Hitel* – állapítja meg Gyulai Pál –, hangja merészebb, gúnyja élesebb. Széchenyi itt is „inkább csapongó és szellemes társalgó, mint rendszeres író, csakhogy szenvedélye lángolóbb és eszmegazdagága termékenyítőbb”. Kemény Zsigmond szerint „a *Világ* Széchenynek legjobb és legdiadalmasabb műve” – legalábbis 1848 előtt, hiszen Kemény a század közepén írja e sorokat. Valóban, a kifejtés részletesebb, anyaga gazdagabb. A *Hitel* az írói önmagára találás mámorában fogant, a *Világ* írói magabiztosságot tükröz. A *Világ* szövegének hatását erősíti, hogy szerzőjének nem az anoním olvasóhoz kellett fordulnia, hanem szavait egyetlen, általa és sokak által – gyakorlatilag a magyarul olvasó közönség által – jól ismert személyiséghez, Dessewffy Józsefhez intézhette. Merész újítás az értekező prózában: folyvást tegező formában szólítja meg ellenfelét. Az egész művet összetartja, hogy formailag egyetlen, ellenfeléhez intézett, terjedelmes *nyílt levél*. Vitájukban az olvasót csak elfogulatlan bíróként hívja fel: „Hogy pedig csalás lappang egész munkád alatt, s azáltal akarád gyűlöletessé tenni személyemet, hogy rám fogod, mintha egész nemzetünket gáncsolnám, holott én mindenütt csak egyesekről szólok; arrul ítéljen maga a részrehajlatlan olvasó.” Kitéréseit vitapartnerre megnyerésével indokolja: „Hogy pedig megszűnjél fáradozásaink ellen szegülni, s inkább Te is barátságosan munkálkodjál velünk; engedd azon kütfők tökéletes megismerése végett, melyből tetteink erednek, egy kis félreszökést tennem.”

A *Világ* nem eszméket szembesít, hanem két, országosan ismert személyiség szellemi párbaját mutatja be. A személyiségek, ahelyett, hogy háttérbe szorulnának, ahogyan ezt mai vitanormáink alapján várnók, folyvást előtérbe lépnek. Tudjuk, Széchenyi e terrénumon, a személyiség világának, ha kell, súlyának a serpenyőbe dobásánál otthonosan mozgott. A *Világ*ban folytatott polémia egyúttal egy irodalomtörténeti pillanatot rögzít. Éppen hogy lezajlott a Conversations-lexikoni pör, amelyben Dessewffy József már vereséget szenvedett. Vele szemben sikerült elfogadtatni, hogy az „írói republikában” csak az alkotás számít, a személyiség súlya nem sugárzik át az irodalmi műre. – S a politikában? Nos, a politikában még nem válnak el a nézetek az azokat meghirdető személyiségektől. Elég, ha csak arra emlékeztetünk, hogy egy kisnemes gazdasági szakíró, Balásházy János, már 1828-ban megjelent művében (*Tanácsolatok mezei gazdáknak számára*), igaz irodalmilag is kevésbé megformáltan, már meghirdette Széchenyinek a *Hitel*ben hangoztatott gondolatait. Országos visszhangot mégis csak a gazdagok között is számon tartott Széchenyi könyve váltott ki.

Széchenyi – mint arról a *Világ* előszavában beszámol – örömmel vette személyes ismerőse értesítését arról, hogy vitairatban foglalkozik művével: „A veterán író fel fogja világosítani, amit az újonc csak homályosan s zavarva tón ki... a kétértelműségeket... Ő oszlatja el; szóval Ő fogja azon sok hiábavalót, ami munkámban tán van, meleg s engesztelő előadása által a közönséggel felejtetni; Ő fogja azon néhány helyet, hol hazám szeretete engem is fel nem kent költővé varázslott, illusztrációi által emlékeztetre méltóvá tenni.” Csak azon csodálkozott, hogy a gróf kerüli a találkozást, s összefüggéseik alkalmával sem terelte a szót könyvére. Pedig megbeszélésük minden félreértést eloszlatott volna! A nyilvánosságot tehát Dessewffy vonta be vitájukba, s ha ezt személyisége teljes latbavetésével tette – a következményeket vállalnia kell. Széchenyi az előszóban „hív honosnak”, „a magyarság erős védének”, sőt „lángeszűnek” nevezi vitapartnerét – hogy azután ne csak nézeteit, de a közvélemény által ettől még elválaszthatatlannak hitt személyes politikai presztízsét is semmivé tegye. Kíméletlenül bemutatta helytelen gazdálkodását (a fáma szerint a Dessewffy-birtokon lóhátról vetnek, hogy gyorsabban menjen), szorult anyagi helyzetét, kárhóztatta még korai házasságát, falun éltét is! A *Taglatban* követett eljárását olykor hamisításnak nevezi, Dessewffy józan ítélőképességét vonja kétségbe!

Kényszerült is erre, hiszen, ahogyan a *Világban* vitapartnere szemére hányta, feltehetőleg a Conversations-lexikoni porre utalva, „szinte azt sem tudod, mi a kritika, azzal árurolod el, hogy – tagolásaidban nem vagy képes a tárgynál, a dolognál maradni, hanem többnyire az író személyét s karakterét hozod kérdésbe... nem annyira vágod és boncolod azt, ami írva van, mint inkább a szerzőt gyanú színessé tenni... iparkodol”. Kényszerből élt tehát Széchenyi az *argumentatio ad hominem* eljárással, mert alkalmazkodni kényszerült részint ellenfele módszeréhez, részint a politikai nyilvánosság azon fejlettebb szintjéhez, ahol nem nézetek, hanem személyek csaptak össze. De egyúttal a tegező forma alkalmazásával, vagyis azzal, hogy a személyeskedő részeket egyenesen Dessewffynek címezte (s neki többnyire kérdés formájában tette fel) és az olvasót mindennek bírójául hívta fel, nagyszerű írói megoldást teremtett. A személyiségek harcában saját vallomásai is funkciót kaptak.

A személyiség és az eszmék diadala teljes és harmonikus összefonódottságban érvényesül a *Világban* – a terjedelmes s helyenként bizony terjedős művet ezért emelte az értők bírálata a legjobbak közé.

A diadalmas író, eredeti tervéhez visszatérve, újra az egyes részkérdések egyenkénti tárgyalásához akart nyúlni. „Minden kis értekezésemben előhoztam volna tehát – tudjuk meg a *Stadium* előszavából – legnagyobb generalitásban némi igazságokat, amiket t. i. én tartok azoknak... de csak a 12-ik kötetben szándékozáim minden premisszáik után az igazi vetéshez kezdeni, s azon módokat némi rendben adni elő, melyeknek lábra állítása következtében saját vélekedésem szerint a Magyarok szép, bátor és szerencsés jövődjére virradna.” A lengyel felkelés leverése, a kolerajárvány és a nyomában támadt 1831. évi felsőmagyarországi parasztfelkelés, továbbá az 1831-re ígért és 1832 végén megnyitott országgyűlés programadásának igénye indította arra, hogy összefoglaló politikai programmal lépjen a nyilvánosság elé. – Személyes indítékként még hozzátette: „Éltem hanyatlók, s csekély tehetségim gyengülnek.” (A negyvenedik életévét betöltött Széchenyi a korfelfogás szerint már hanyatló korú.)

1831 végén látott munkához, művét, a *Stadiumot*, 1832 áprilisában fejezte be. A munka ellen a cenzor nem emelt érdemi kifogást, a megkezdett nyomtatást azonban betiltatja. (Hosszú huzavona után a könyv Lipcsében jelent meg, s 1833 végén kezdett terjedni az országban.) Az államhatalom is azonnal regisztrálta tehát, hogy az előző könyvekkel össze nem hasonlítható, kifejezetten politikai jellegű munka jelent meg. Ugyanígy az Akadémia bírálói, akik a *Hittelt* szépirodai alkotásként méltatták és díjazták, míg a *Stadiumról* már a törvénytudományi munkák sorában tett „dicséretes említést” a referáló Dessewffy József, de jelezte – s véleményét a bizottság elfogadta –, hogy politikai tartalma folytán, az Akadémia szabályai értelmében, díjazásra nem javasolható. A *Stadium* valóban konkrét politikai programirattal. Kifejtése rendszeres, az írói szubjektivitás benne a legkevésbé érvényesül. Immár nem az általános elvek, hanem a *teendők* szisztematikus kifejtése szabja meg műve szerkezetét. Tizenkét törvényben sorolja fel a tennivalókat. Az első helyen a *hitel* megteremtése áll. A hiteltörvény azonban csak akkor fejthetné ki hatását, ha a birtokforgalmat gátló ősiséget és a kincstár örökösödési jogát, a fiskalitást is eltörölnék (II–III. törvény). Ennek megvalósulása után, amely *mindenkinek* hasznát hoz, szükség van a legtöbb ember számára hasznos birtokbirtokossági jog megadására (IV. törvény). Az elsőhöz hasonlóan az újabb csomópontot alkotó negyedik törvényből is két másik ágazik ki: a törvény előtti egyenlőség és a nem-nemesek megyei „pártvédjének” szabad megválasztása (utóbbi szerény lépés a nép megyei szintű képviseltetése felé) (V–VI. törvény). Az első hat törvény elfogadásából mindenkire közvetlen haszon háramlik.

A VII. törvény, amely szerint a megyei pénztárba mindenki „idom szerint”, azaz birtokaránylag fizet, az előző törvények logikus folyománya ugyan (pl. törvény előtti egyenlőség – közteherhivés), de kétségtelen, hogy nem *mindenkinek* *hasznos*. „Általánosan és filozófiai tekintetben”, a nemzeti egység megteremtésével mégiscsak megjelenik a haszon, nem is szóva a közvetett haszonról, amely például az állami beruházások nyomán mindenkire háramlik. A részleges közteherhivés elvéből következik, hogy „a vizek, utak, s belvám elrendelése mindenkit egyenlőn ér s országgyűlési tárgyak”, a következő törvény pedig a kiváltságokat: az egyedárusítási jogot, a céheket, a hatósági árszabást törölné el (VIII–IX. törvény).

A Széchenyi által bővebben kifejtett I–IX. törvény megvalósításának szigorú logikai sorrendje van. E törvények három hármas csoportot képeznek, amelyek láncszerűen fűződnek egymásba, oly módon, hogy a csomópontokat a döntő jelentőségű törvények – az I., a IV., és a VII. törvény – képezik, amelyek dialektikus összekapcsolódását, vagyis átmenetét, a közbülső két-két törvény (II–III., V–VI., VIII–IX.) valósítja meg. Egy-egy hármas törvénycsoportot csak az előző életbehozása után szabad élet-

be léptetni! A törvények *logikai* sorrendje mellett a másik rendező elv a *haszon*. A hitel megteremtése jelentené a legtöbb és legközvetlenebb hasznot. A törvények a csökkenő haszon rendjében foglalnak helyet – a IX. törvény haszna már csak erkölcsi jellegű, illetve haszna csak később, akkor is csak a közhaszon formájában mutatkozna meg. A fokozatosság nem egyenletes, az első hat törvény (bár egyre csökkenő) *közvetlen* hasznot, a másik három pedig csak *közvetett* hasznot eredményez.

Hogyan illeszkedik a sorba – a haszonelv és a logikai rend szempontjából – a X–XII. törvény? A X. törvény az általános magyarnyelvűséget rendeli el, a XI. szerint „csak a Helytartó Tanács közbefutása és befolyása által kormányoztassunk”, a XII. a bírásokodás és a tanácskozások nyilvánosságáról intézkedik. Ezeket a törvényeket a *Stadium* kifejtése melőzi. Szerkezeti szempontból korántsem véletlenül. Hiszen „hasznunk”, ha egyáltalán lehet erről beszélni, még áttételesebb. A logikai sorba sem illenek, hiszen nem az előzőek után, hanem bármikor – akár először, akár utoljára – megvalósíthatók. A három utolsó törvény egymással sincs belső összefüggésben. Széchenyi tehát a tárgyalást a IX. törvény után megszakítja, s a kézirat címlapjára utólag feljegyzi: *I. rész*. Eppen befejezetlen voltának köszönhető a mű tökéletes megkomponáltsága, ellentmondásmentessége.

A *Stadium* vezérgondolatai: a cél Magyarország kifejtése, a polgári lét megteremtése. Eléréséhez tennivalók egész sora szükséges, melyek közül első a hitel. Az emberi cselekvés elindítója a haszonvágy. A hiteltörvény és a *Stadium* többi célkitűzése hasznot hozó. A reformprogram messzemenően összhangban áll a hasznot kereső emberi természettel, megvalósítása tehát éppúgy lehetséges, mint amennyire szükségszerű.

A kételkedő Széchenyi e műben egészen háttérbe vonul. Amíg korábbi írásaiban hangsúlyozta, hogy maga is tévedhet, nézetei felett döntsének olvasói, most nagy bizonyossággal állítja, hogy a helyes közélet taláta el. Csak abban kételkedik, hogy előadása a tudatlanokat, a félművelteket is meg tudja majd győzni. A törvények hasznosságáról ugyancsak teljes meggyőződéssel nyilatkozik, mindenkit kizárólag a változások előnyeivel kecsegtet. Kemény Zsigmond és az ő nyomán Horváth Mihály valószínűleg korhólólag említette föl, hogy „Széchenynek e könyvében követett modora, mely a tárgynak csak fényoldalát adta elő, az újjáalakulás vágyát sokakban nagyon is felhíványozván, utóbb az átalakulásnak csendes, okzerű menetére zavarólag hatott”. (Ezért is mondhatta a munkáról némi túlzással ugyancsak Horváth Mihály, hogy a „magyar politikai radikalizmus kézikönyve”.) De csak a kételkedő Széchenyi vonul a háttérbe. Többször „lelkismereti vallomást” tesz, hivatkozik külföldi tapasztalataira. A műben sűrűn beiktatott párbeszédek csaknem mindegyikének szereplője, *Én* megjelöléssel. A politikai vezető szerep megszerzésének igénye, a minél többeket meggyőzni kívánó érvelés mellett a mű belső logikája követelte meg, hogy ne mérlegelje az egyes törvények hasznát és kárát, megvalósításuk nehézségeit, hanem hasznosságukat hangoztassa, és mielőbbi megvalósításukra hívjon fel.

Amíg a *Hitel* ajánlása a nőkhoz szólt, a *Világ*ot „jóakaróihoz” intézte, a *Stadium*ot „Magyarország képviselőinek” vagyis az országgyűlés tagjainak szánta. Leveleiből tudjuk, hogy a reformok terén számított a kormány hozzájárulásának megnyerésére is. A mű betiltása fokozta művéből kirekesztett, de nem szűnő aggodalmait. A *Stadium* első nyomtatott példányának kézbevételekor, 1833. novemberében írta: „Mának urai vagyunk... holnapnak? Tudja a Mindenható.” Ekkor már csaknem egy éve ülésezett az országgyűlés, eldőlt már a tárgyalások sorrendje: az első helyre a legfontosabbat, a földesúr–jobbágy viszonyt szabályozó úrbéri kérdést tették. A hazai és külföldi sajtótermékek is szaporodtak. A *Stadium* így csak egyike lett a reformok irányába tapogatózó röpiratoknak.

Az Arany János által „hármás piramíd”-nak nevezett *Hitel*, *Világ*, *Stadium*; Széchenyi legjelentősebb 1848 előtti munkái, viszonylag rövid időközben 1829–1832 között íródtak, és 1830–1833 között jelentek meg. A három munka terjedelmileg, szerkezetileg, szemléletileg különbözik ugyan egymástól, mégis félreismerhetetlenül magukon hordják Széchenyi írói sajátosságait.

Az alkotások közös szemléleti jegye, hogy *tükörnek* készültek: Magyarországot kívánták a magyarul olvasók elé tárni. „Tükröt tettem néhány elibe, melyben tisztán láthatók nyomorult személyeket.” (Széchenyi nehezen barátkozott meg azzal a gondolattal, hogy műveit lefordítják németre, játékszíni röpiratának lefordítását műve végén kifejezetten megtiltotta.) „Mindenkinek lehető legjózanabb cselekedete nem lehet más, mint magának s másoknak szüntelenlyen oly tükröket készíteni, melyekben mind lelki, mind testi homály s mocskok hathatósan szembetűnő.” Az irodalmi „tükör”-készítés sokévszázados írói hagyomány, talán a legrégebbi a változtatásra ösztökélő óhajtó írói műfajok közül. Széchenyi számára a legalkalmasabb, mert a szakszerű-tudományos elemzés részint idegen tőle, részint – mint a *Világ*-ban bevallja – nem számíthatna olvasókra. Az olvasóközönség

tudásbeli és ízlésbeli hátramaradottsága a szerző személye iránti igényével jár együtt: csak annak a könyvnek van hatása, amelynek szerzője jól ismert és tekintélyes ember. (Jellemző tény, hogy a *Hitel gondolatait* egyesek úgy próbálták semlegesíteni, hogy azok nem Széchenyiéi – s megfordítva: a tollat ragadó Széchenyinek is meg kell magyaráznia műveiben személyes indítékait!) Széchenyi a kor nagy politikai írója, de nagy ő már azelőtt, hogysem író lenne. Ezzel a helyzeti előnyével tudatosan él műveiben. Hangsúlyozottan szakkérdésekhez nem értő férfiúnak állítja be magát. Az angol publicisztikában ismeretes főúri dilettánsokkal rokonítható – a *Világ*-ban „dilettant tehetség”-nek nevezi magát –, aki a kívülállás ürügyén mer beleszólni fontos kérdésekbe. A rendszertelenség az ilyen szerzőnél valósággal írói követelmény. A „tükör” nem egysíkú, hanem mozaikdarabokból áll, ahogy mozgatjuk-forgatjuk, más-más darabja csillog s más-más marad homályban.

Az írásmódor másik követelménye és következménye tehát: az alanyiség. A személyiségnek meg kell mutatkoznia a műben ahhoz, hogy fejtegetése meggyőző lehessen. S Széchenyinek itt óriási írói rezervója van: a naplóra gondolunk, amely minden közdolgot, élményt felolvaszt, szubjektivizál, s ebből az ősforrásból árad azután kiapadhatatlanul az anyag a könyvek, cikkek, röpiratok felé.

Az alapeszmék rögzítése és a szerkezet kialakítása mellett írói eszközök egész sorával tartja ébren és élénkíti Széchenyi közönsége érdeklődését. Közvetlenül is kapcsolatot tart az olvasóval. Sűrűn megszólítja, ajánlással él, kérdéseket tesz fel, sőt olykor magára az írás folyamatára is utal. A *Világ* pl. „az idő szűke s a papiros fogyta miatt” tart a *Végzőnál*.

Sűrűn alkalmazza a gondolatjeles kihagyásokat, melyek az egykorú olvasó számára cenzurái törlést sejtetnek. Néha valóban azok, de többnyire eleve Széchenyi hagyott a kéziratban kipontozott helyeket, s korántsem annyira az öncenzura, mint inkább a figyelemfelkeltés céljával. Valósággal szórja az írásjeleket. Minden felbukkanó gondolatot, mely nem közvetlen sajátja, vagy amelyet nyomatékosi-tani akar, féldézőjelek közé rekeszt, mondat közben is használ kérdő- vagy felkiáltójelet, nagy kezdőbetűket.

A *Hitel* és a *Stadium* fejezetcímei a szövegbe vannak szerkesztve, a fejezetek lényegében lélekzet-vétel nélküli, folytonos olvasást követelnek, s csak a tipográfiából tűnik ki, hogy új fejezetbe érkezünk.

Előadása közben folyvást hangnemet és műfajt vált. Az értekezést első személyű elbeszélés követi, gyakran kiszól a szövegből, kommentálja saját fejtegetését („amit én alig hiszek” stb.). Könyveibe párbeszédeket iktat (ahol a platoni dialógusok mintájára az egyik résztvevő értelmes, de tudatlan, s a helyzet komikumat fokozza, hogy rendszerint a műveltebb angolt vagy hollandust kell – a magyar viszonyokról – „felvilágosítani”). Máskor levélbetéteket helyez el a szövegben. Egyik műve utal a másikra, értelmezi azt, egy-egy kérdés tárgyalását máshova utalja. *Üdvölede* c. munkája pl. így ér véget: „Ha... hamvaim is érdemeseknek tartatnának azok tetemei közt örök békében nyughatni, kikben több volt a hon- mint az önszeretet, s kikben több vala a lélek, mint volt a pára: akkor... ámdé kezeimből esik a toll, mert illőbbnek hiszem, e kérésemet végakaratomba foglalnom.”

Stílusa olykor nehézkes, érzik rajta a kidolgozás gyorsasága, a nyelvvel való küzdelme. (Leveleiben mindig arra a nyelvre váltott át, amelyen a gondolat megfelelőbb kifejezési formát talált.) De nemcsak nyugtalan természete, rendkívüli tempója, hanem éppen hosszas naplóírása is közrejátszott abban, hogy lemondjon a fogalmazás egzaktságáról. Amíg magának írt – és évtizedig ez volt a helyzet –, semmi sem korlátozta abban, hogy reduktív módon rögzítse gondolatait, szabadon éljen eszmétársításokkal, s Gyulai Pál találó megállapítása szerint „erről a nyilvánosság előtt sem tudott leszokni”.

Depresszió és lelkesedés között oscilláló lelki alkata, önössége és ügyek iránti elkötelezettsége, egész egyénisége teljes mértékben megfelelt a romantika személyiség-ideáljának: Széchenyi szerencsés időszakban született. Lényének bátran adhatott tehát írói kifejezést. Mindez stílusán is nyomot hagyott – noha ízlése már inkább a biedermeierhez közelítette. A *Hitelt* a biedermeier olvasói eszményének, a hölgyeknek ajánlotta, a *Világban* „nemesb, delibb, fellengősb” nyelvet óhajtott, s fő nyelvi gondként a magyar társalkodási nyelv hiányát panaszolta.

Stiláris értelemben is szeretete egyesíteni az egymást kizáró hangulatokat. A *Hitel* itt következő mondatában előbb az ellentétek halmozásával érezteti a fájdalom nagyságát, majd fokozással emeli ki az igazi hazafi elszántságát: „Gyermekek boldogságáért fáradozni s éltek tavaszában tőlök megfosztatni – olyat imádni, ki gyűlöl – hívnek tartott barátul megcsaltni: szívrepesztő kínok, de tűrhetőbbek, mint minden hazánkfiaitul kárhoznatni, elhagyni; s még ily áldozatra is kész kell lenni az igazán lelkes hazafinak.” Szövegeiben a mély érzelmek gúnnyal vegyülnek, a lírikus kép szatírává

fajul, a reménytelen helyzeteket humorral oldja. A lelkesedés fájdalommal társul, néha a pátosz és a fenntartásos rezignáció is együtt jelentkezik, mint például a *Hitel* híres utolsó mondatában: „Sokan azt gondolják: – Magyarország – volt; én azt *szeretem hinni*: lesz!” (Érdekes, hogy a kézirat nyelvi-stiláris átfésülésére vállalkozó Döbrentei Gábor a zárlat optimisztikusabb kiegészítését merse javasolni egy hozzáillesztett mondatlall: „Ezen gondolat lángja tüzelje a magyart s élni fog és Nagy lesz még”. – Széchenyi megmaradt a „szeretem hinni” nagyon is nyitott befejezésénél.)

Széchenyi már a megújított magyar nyelvet ismerte meg, él a nyelvújítás szókincsével, maga is alkot szavakat. Politikai és jogi kérdések tárgyalásakor sűrűn használja a korabeli latinitás közismert szakki-fejezéseit. Kéziratait másoknak is odaadta, hogy nyelvileg korrigálják, de ezek a változtatások csak egyes szavakra vagy a szórendre, illetve a helyesírásra torjodtak ki, s ezeket sem mind fogadta el. Később, hírlapi cikkei fogalmazványaiban már előre megjelölte, hogy titkára, Tasner Antal, mely idegen szók magyar megfelelőjére tegyen javaslatot. Széchenyi rengeteget tanult ismerőseitől, magyar nyelvtudása, nyelvkészsége folytonosan fejlődött. „Minden öregkorra mutat, csak a nyelv nem. Ha mindazt lassankint lefedezem, ami még benne rejlik, reménysugár villan lelkemen át, hogy valaha még teljes életre jut! De felvirágozhat-e egy nyelv anélkül, hogy a nép is felvirágozzék? A nyelv magával ragadja a népet.” Petőfi előlegező gondolat – 1827-es naplójából.

Idegen szerzőt, szöveget mindig eredetiben idéz. Romantikus szuverenitási igénye a helyesírásra is kiterjedt, e téren sem volt hajlandó normáknak vetni alá magát. (1828-ban ilyen kérdésekben is vitakozott vele a Dessewffy József szerkesztette *Felsőmagyarországi Minerva*.) A normává emelt tisztántúli nyelvjárással szemben szóban és írásban ragaszkodott a dunántúli formákhoz, különösen feltűnő ez a szavak végén megőrzött -bul, -bül, -rul, -rül, -tul, -tül ragok esetében. Mondatai olykor rendkívüli hosszúságúak, de többnyire a mellérendelő szerkezetek az uralkodók a hosszú mondatokban, körmondatokat csak elvétve használ. Mondatai megértését a szórend szabotosságának és a közbevetett megjegyzések kiemelésének, központozásának hiánya teszi nehezzé.

Az 1830-as években írásai évről évre kevesebb romantikus, „Széchenyies” sajátosságot mutatnak. Ez a változás már a rövid egymásutánban író *Hitel-Világ-Stadium* hangnemén is megfigyelhető, s az évtized gyakorlatias célú írásai az élő beszédetől távolodva az értekező prózához közelednek. *A kelet népe* ismét tüzzel telítődött, itt megint a szónok lép elő: „ki állok szinte ma is a síkra – mondja műve elején – szamosb évekkel vénebb ugyan, s így töröttebb testtel, de lélekben erősb, s azt harsogtatom az egekbe megint – bár induljanak holt testemen keresztül, bár gázoljanak becsület-ésjöhíremben – Veszély fenyegeti a magyart!”

Írói alkotásainak jellegzetességeit tehát tovább sorjázhadjuk 1848 előtt írott munkáinak szemügyre vételével.

Az 1832-ben kiadott *Magyar játékszínről* c. röpirat, mint Széchenyi is hangsúlyozta, felkérésre készült. Hogyan lehetne egy Nemzeti Színházat építeni és fenntartani? – kérdezte a Pest megyei színház ügyében kiküldött választmány Széchenyitől, valósággal szorítva őt e nehéz kérdés gyakorlati megválaszolására. Széchenyi csaknem lehetetlennek tartotta, hogy reprezentatív színházépület létesüljön. s a reformok ügyében derűlátó *Stadiummal* egyidőben kora viszonyairól borúlátó szatírárt készített. Részletesen ismertette az egyesületalakítás nehézségeit. A színházat olyan részvénytársaságnak kellett volna felépítenie és fenntartania, amely valószínűleg nem tud részeseinek osztalékot fizetni. A részvények árát magas összegűre, ötszáz forintra tette. A részvényjegyzőknek ráadásul *külföldi kezes* kellett volna állítaniuk, hogy valóban befizessék a jegyzett összeget! A korviszonyok abszurd elemeinek hangsúlyozása remek szatírárt teremtett. „Egész javaslatomnak nincsenek igazi talpkövei... hanem minderről én nem tehetek... mert valóban, pénzzel összekötött tárgyakról s egyesületekről nálunk, mint most állanak dolgaink – nemcsak nehéz satyrát nem írni, hanem teljességgel lehetetlen; minek következtében bűnöm abban áll, hogy ezen értekezésműt egészen abba nem hagytam.” A közönség a címben ígért probléma megoldását várta, helyette annak megoldhatatlanságát kapta. A röpirat óhajtaná a színházat, praktikus javaslatai is vannak, a megvalósítás lehetetlenségét jelző akadályok kibontakoztatásával viszont valójában másról beszél: azt a rejtett fő mondanivalóját készíti elő, amelyet csak a munka legvégén közöl nyíltan: a személy és vagyonbiztonság, a hitel törvénybeiktatása nélkül nem lehetséges semmiféle továbblépés.

Valóságos ellendarabja a játékszín röpiratnak a következő évben Andrássy Györggyel közösen publikált *Hidjelentés*. Angliai tanulmányúttjuk tapasztalatait dolgozták fel, s az országgyűlés számára foglalták össze a lánchíd építésének műszaki, pénzügyi és jogi kérdéseit, s bizonyították annak szük-

ségességét, lehetőségességét. A nagyvonalú és mágis gyakorlatias röpirat elfogadtatásra talált, az 1832–36-i országgyűlésen törvény született a Pest és Buda közötti állandó híd építéséről.

1834-ben fogott hozzá a *Stadium* folytatásához, a X., a magyar hivatali nyelv bevezetéséről szóló törvény indoklásának részletes kidolgozásával. A *Stadium* utolsó két törvényének indoklásához már nem kezdett, a munka befejezetlen maradt. 1858-ban próbálta megjelentetni e töredéket *Hunnia* cím alatt, akkor, amikor még az Akadémia magyar nyelvű működtetését is veszélyeztette a hatalom.

A *Hunnia* Széchenyi politikailag legmerészebb 1848 előtti írása. Alig burkoltan olyan kérdéseket vet benne fel, hogy mi lesz a Habsburg-birodalom jövője, mire számíthatunk a gyengeelméjű trónörökös hamarosan bekövetkező uralma alatt, milyen célokat tűznek ki a nemzetiségek. A *Stadiumban* középpontba állított haszon-elv itt teljesen a háttérbe szorul. Alap gondolata, hogy a magyar nyelv csak a latin helyébe lép, ezáltal tehát a nemzetiségek még nem jutnak hátrányos helyzetbe. Azt az ellenvetést, hogy a magyarnyelvűek helyzete viszont előnyösebb lesz, elismeri, és a *méltányosságra* appellálva próbálja elfogadtatni. Valamennyi nemzetiségnek vannak rokonai határainkon kívül, ahol nyelvük egyúttal államnyelv is, s a nemzetiségeknek is meg kell érteniük, hogy a magyar viszont rokontalan nép, egyedül a Kárpát medencében érzi magát otthon, itt pedig saját nyelvét akarja az államéletben használni. Művében főként a latin–magyar „nyelvcsere” foglalkoztatja, s így a nemzeti kérdésnek kevesebb fejtegetést szentel.

Az évtized közepén újabb műfajokkal, a hírlapi cikkel és a tárcával tesz kísérletet: a *Társalkodó* hasábjain hosszú, négy éven át megjelenő, több mint húsz cikkre terjedő sorozatot indít *Néhány szó a Dunai hajózás körül* címmel. Az időben és térben elkülönülő írások lehetővé teszik, hogy tetszés szerint kapcsolódjék előző írásához, vagy indítson új tárgyról fölötti elmélkedést. Műszaki és technikai kérdések éppúgy foglalkoztatják, mint a léköpködött fedélzet tisztasága, a fuvarosok veszélyben forgó jövedelme vagy a Vaskapu hajózhatóvá tétele. A *hírlapi tárcá* kedves műfaja maradt, hiszen tetszése szerinti időben, kedve szerinti tárgyról írhatott. Cikkei hangnemeiket és céljukat tekintve egyaránt népszerűsítő jellegűek. Részvények vásárlására buzdított, meg akarta kedveltetni a hajózást, új közlekedési kultúrát kívánt kialakítani.

A reformkor legkedveltebb műfaja az *életkép*. Széchenyi kevésbé ismert, 1836–1838 között készült és befejezetlenül maradt, 1866-ban kinyomtatott munkája az életforma meghatározó elemével, a lakóházzal foglalkozik. Eredetileg *Jó-lak* címet szánt neki, majd tekintettel arra, hogy városrendezési elképzeléseit is ismerteti, *Pesti por és sár* címmel látta el. Szociográfiai pontosságú, életés rajzot ad a kastély és a kuria, valamint a városi lakás külső és belső arculatáról. Előadása a realitáshoz való ragaszkodás, a túlzások kerülése ellenére mégis a *groteszk*hez közelít azért, hogy a realitásnak az írói megközelítés által elegendő hallgatólagosan mellőzött részleteivel foglalkozik. Együtt látja a kastélyt a nyomorúságos kunyhókkal, taglalja a fűtés és a szellőzés, a por és a zaj mások számára tán észrevétlen zavaró körülményeit. Az illemhelyek elhelyezésének és szagártalmainak taglalása a munka egyik súlyponti problémája, s az árnyékban tartott kérdés középpontba állítása, szenvtelen leírása elégséges ahhoz, hogy egy életforma igényesebb emberek számára elfogadhatatlan voltát érzékeltesse. A szerző nem mindentudó. Amikor olvasóit otthonába invitálja, a modern lakberendezés körülményeinkhez illesztésének nehézségeivel ismerkedhetünk meg. Magyarországon Széchenyi létesítette, *víz-rejte*nek fordítván, az első Water–Closet-et. A csövek befagyása, a vízutánpótlás bizonytalansága miatt mégsem elégedett – tudjuk meg a részben beszélgetésekből felépülő munkából.

A *Pesti por és sár* tartalmazza Széchenyinek a magyar nemzeti építészet esztétikájával kapcsolatos fejtegetéseit is. A klasszicizmust, mint nem klímánkhöz illő, továbbá merev és bővítésre nem alkalmas építészeti eljárást, elutasította. Az angol romantikus építészetet tartotta követendőnek, amely nem igényli a szimmetriát, módot ad az épület toldására, a személyiség igényeihez alakítható, nyílásaival „félíg muszka, félíg taján” klímánkhöz is leginkább illő.

Első konkrét gazdasági cél érdekében agítáló röpiratát 1840-ben írta és publikálta. A *Selyemről* közgazdasági nézeteinek eddig legrendszerezettebb összefoglalását tartalmazza. Széchenyi itt, a gazdasági írókhoz hasonlóan, *szakemberként* próbálja meggyőzni olvasóit. Részletesen fejtegeti az egyesületek gazdálkodásban is üdvös voltát, a nyereség kiszámításának módszereit. Konkrétan eperfa-telepítő egyesület alapítására hív fel, amelyek utóbb a selyemhernyó-tenyésztéssel foglalkoznának. Agitatív írásnak ugyanaz a gyengéje, mint a gazdasági változtatásokat szorgalmazó szakíróké: beruházásra, investícióra van szükség, siker pedig a gyakorlatban korántsem oly bizonyos, mint ahogyan a gazdasági megfontolásokból következik. Sikeres kísérletről idehaza még nem számol-

hat be, a külföldi tapasztalatai pedig a selyemhernyótenyésztésben oly fontos klimatikus különbségek folytán nem lehetnek eléggé meggyőzőek. A röpiratnak nem is lett a másik két, előzőleg publikálthoz (*Játékszín*, *Hidjelentés*) fogható hatása.

Széchenyiben 1841 legelején, a *Pesti Hírlap* első számainak ismeretében átfutott a gondolat: szembe kellene szállnia Kossuth-tal. A további számok tetté erősítették elhatározását, s ezúttal is egy-két hónap leforgása alatt terjedelmes munkát adott sajtó alá. A *kelet népe* címet kapott vitairat címével arra a nemzetfelfogásra utal, amellyel Széchenyi szerint Kossuth éppúgy, mint bárki más, egyetérthetett: a magyarság feladta – fejt ki a munkában –, az, hogy egyetlen Ázsiából érkezett európai nemzetként keletről hozott sajátosságai kifejtésével járuljon hozzá az emberiség gazdagításához. Ennek útja pedig a polgárosodás, a gazdasági fejlődés, az alkotmányos reform. Úgy véli, hogy e téren nézetei nem különbözhetnek a Kossuthétól, a szerkesztő és hírlapja tehát ugyanazt a vélcélt tűzi ki, mint ő másfél évtizeddel ezelőtt. Nézetkülönbségük ezért csak a „modor” és a „taktika” különbsége lehet.

Miért akkor az a lendület, amellyel a *Pesti Hírlap* ellen támad? Ha csak korrekciókra van szükség, miért az izgatott hangnem? E benső ellentmondásokkal Széchenyi kétségkívül saját művének foglya maradt.

A célszerűtlen megoldás személyes kényszerűségei nyilvánvalóak. Széchenyi nem annyira a *Pesti Hírlap*, mint inkább Kossuth ellen támad. Mérkőzésüknek személyes tétje is van: a *politikai vezető szerep*. Széchenyi polémiaja olyan, mint egy középkori lovagé: életre-halálra, istenítéletre hívja ki ellenfelét. A kívülálló nem is igen értheti a támadás hevét. A hangütés már kezdetben olyan éles, hogy azt fokozni alig lehet. Támadás közben nem uralkodik gondolatain, kitarja egyéniségét, megmutatja védtelen pontjait – és hasonló kíméletlenséggel jár el ellenfelével szemben. Vizsgálja annak lelki életét, firtatja intencióit, önvizsgálatra akarja kényszeríteni ellenfelét – valósággal kisebbségi érzést szeretne belézsuggerálni. Nem állítás mérkőzik itt állítással, hanem lélek a lélekkel. S hogy az olvasó elfogadja-e ennek a mérkőzésnek megalkotója által felállított szabályait? A szerző már-már alig törődik vele. Mert az éles hangütés alárendelt szövegeként megjelenik egy különös érzés tragikuma is: ő már eleve elvesztette a csatát, elvesztette a nemzet bizalmát. „Epedő kebellet és kimondhatatlan belküzdek között” írja a sorokat, nem azért, mintha önmagával nem lenne tisztában, hanem azért, mert látja a veszélyt, de nem érez magában elég erőt ahhoz, hogy láttassa, el is fogadtassa azt. Bár nézeteit a kortársak kivétel nélkül elutasították, egyet elért: tragikus rezignációja folytán mégsem vált e könyvével népszerűtlenné.

A másik ok, amellyel támadásának hevesességét indokolhatta: a Kossuth által képviselt taktika és modor állítólagos végső következményeinek felmutatása. Kossuth anarchiába, forradalomba viszi a nemzetet, végső soron pusztulás vár így ránk. Ha álláspontját meggyőző érvekkel fejt ki, helyrebillentheti műve egyensúlyát. De ismeretesen éppen a végső következmények és a rejtett tendenciák bizonyítása közben folyamodott nyilvánvaló túlzásokhoz, logikai csúsztatásokhoz, nem eléggé meggyőző argumentációhoz. Bizonyította, hogy van nézetkülönbség közöttük, de az általa kijelölt nagyságrendet, Kossuth „végzetes” irányát aligha tudta olvasóival elfogadtatni.

Saját szempontjából is elhibázta volna művét? Kétségkívül. De éppen újabban tárta fel Varga János *Keresztútján a Pesti Hírlap* című monográfiájában, hogy mi is ennek a mélyebb oka. Széchenyi észrevette Kossuthnál azt a tendenciát, amelyet hivatkozásokkal nem igazolhatott; ám az valóban létezett: a liberális reformnak nemcsak eltérő taktikáját képviselte Kossuth (eltérő bázissal, eltérő tempóval, amely konkrét különbségeket alaposan feltárta már történetírásunk), hanem kitapintható volt már ekkor: Kossuth liberalizmusa még a „középrend” a nemesség álláspontján van ugyan, de már *nyitott* a társadalmi-politikai *demokratizmus* irányában. Széchenyi ezt éles szemmel vette észre, de bizonyítani még nem tudta, ehhez Kossuth cikkei nem adtak filológiai fogódzókat –, de szellemiségük, tendenciájuk valóban erről árulkodott. Széchenyi tehát kerülő utakra, a „taktika” bírálatára, a kossuthi politika nehezen konkretizálható távlatainak démoni átfestésére kényszerült.

Nehéz feladatához, a problémakör bonyolultságához viszonyítottan világos szerkezetű művet alkotott. Tárgyalásmódja egyenletes, a kitérők rövidebbek, szorosabb kapcsolatban vannak a fővonallal. Stílusa élénk, fordulatos – noha lelkesedés nem oly lobogó. A munkának nincsenek fejezet-címei, csak fejezetszerű tagolása. Bevezetésében saját szerepének történeti értelmezését nyújtja, majd a *Pesti Hírlap* „rossz irányú” taktikáját közelíti meg, s azt az „ész és szív” kategóriáival értelmezi. A bírálat itt még negatív jellegű, amennyiben azt rója fel Kossuthnak, hogy nem ad programot, nincs igazi reformterv. Majd, műve közepén, amikor a főrangúak szerepét méltatja, váratlanul megjeleníti önmagát

is: „És most jer ide, kedves fiam, te éppen oly véletlenül született gróf, mint véletlenül született magyar, mint véletlenül született szőke hajú és fekete szemű! véletlenül függ hazád léte, véletlenül saját sorsod is, húzz fiam, hogy kissé közelebbről tekinthessük, az eddig megjelent pesti lapnak 22 száma közül; véletlenül akármelyiket. Így! jól van, s nézzük, melyik számot húztad? a 18-dikat.” S azzal hozzákezd a konkrét szám bírálatához, hamarosan bevonva további számokat is. Végül ismét önéletrajzi jellegű fejtegetésekkel fogja keretbe – zárja önnönmagába – az előadottakat, legvégül pedig, jelezve, hogy „kifogyott az időből”, röviden előadja saját programját.

Széchenyi könyvéből is kiérezhető aggodalmai saját sikerét illetően nem voltak alaptalanok: a korabeli közvéleményt még megosztania sem sikerült. Írói kedve mégsem csökkent. Előbb újabb röpiratot fogalmazott (*Garat*), majd ráébredve, hogy csak önmagát ismétli, felhagyott írásával. Ezután – 1842 végén – arra gondolt, hogy az állandó hírlapi polémiaival talán sikerül a *Pesti Hírlap* táborát szétbontania. Az 1843-ban elindított és 1844 végére elcsitult hírlapi vitában kitűnt, hogy Széchenyi rosszul mérte fel képességeit: mert energiával győzte ugyan a hosszú cikksorozatok megjelentetését, de nem bizonyult jó hírlapírónak. Érezte, hogy e téren rögtönözni ildomos, a közelmúlt csekély horderejű eseményeiből kiindulva kell a korkérdésekhez eljutnia, ám választásai, kiindulásai túlságosan is jelentéktelenek voltak, folytatásos fejtegetései pedig azért bizonyultak követhetetlennek, mert a *Pesti Hírlap* újabb és újabb számai megint és megint kitérésekre kényszerítették. A roppant cikkközönből rengeteg az ismétlés, a személyeskedés, az újságcikkben okoskodásnak ható bölcsekedés, az öncélú irodalmi hivatkozás. Az önmagával elégedetlen író a gyakorlatban keresett kárpótást: 1845-től a Helytartótanács tanácsosaként főként a gyakorlati szervező munkába vetette magát. Az országgyűlés számára és a közvélemény tájékoztatására röpiratokat jelentetett meg a közadózás, országos pénzalap, a tiszaszabályozás, a gőzhajózás, a közlekedés ügyében. Némelyik elkészítéséhez már csak a nevét adta, az anyagok egy részét munkatársai készítették.

1846-ban – látva az ellenzék belső megosztottságát – megpróbálkozott azzal, hogy a maga számára nyerve meg legalább egy részüket. Az „ellenzék programjának” szánt fogalmazvány váratlanul átalakul akkor, amikor megismeri Kossuth immár nyíltan radikális, az úrbéri kérdés és a közadózás egyszerre történő megvalósítását követelő hírlapi cikkeit. Széchenyi ekkor – eredeti tervétől eltérően – megint csak Kossuthal fordul szembe. Kíméletlen támadást indít ellene, egy új Dózsa szerepében látja felülni, most már személyes jóhiszeműségét is kétségbe vonva vádolja a rontással, s egyenesen felszólítja, hogy teljesen vonuljon vissza a politikától. A kétségbeesés hangulata árad a műből, megformálására alig fordított gondot, az eltérő intenciók folytán szerkezete is eltorzult, gyakori ismétlésekbe bocsátkozik – a *Politikai programtöredékek* már az írói személyiség felbomlásának jeleit mutatja. Erdemi vita nem is bontakozott ki körülötte, noha alapvető intenciója – egy, a mérleg nyelvét képező „közepárt” megteremtése, amely a reformokat vállaló kormány mellé áll (vagy a reformokat elutasító kormány ellenzéki többséggel találja magát szemben) – logikusnak tekinthető, csak éppen a korabeli politika fejleményei ismeretében lepleződik le irreálisága.

A forradalom békés győzelmével a félelmei egy részétől is megszabaduló Széchenyi szép hírlapi cikkben tárja az ország elé bizakodását (*Mi lesz belőlünk magyarokból?*). – Ám az újfajta félelmek szorításából már nem tud kikerülni.

Széchenyi *magánlevelezése* mindezenközben óriási mértékben kiterelvényesedik. Kezdetben csak szülei és jószágigazgató barátjával, Lunkányi Jánossal tart kapcsolatot. Ahogyan barátai, ismerősei, feladatai, megbízásai sokasodnak, úgy szélesedik a címzettek táborra.

A levelekből a tevékeny ember hamleti kedélyvilágának másik sajátossága, a kételkedő mellett a céljait rejtgető ember tárul fel. Leveleinek csaknem mindig konkrét céljuk van: kapcsolatok ápolása, informálás, kitárulkozás szándékával Széchenyi elváltva ragad tollat. Az intim műfaj elvileg közelebb áll a naplóhoz, mint a nyilvánosságnak szánt művek; Széchenyi leveleiben mégis a magánstílusra, az érzelmességre háttérbe szorul, s az értelmi egoizmus lép az előtérbe. Rejtett céljai elérése érdekében egyszerű beleérzőképességgel alkalmazkodik címzettjeihez.

A levelek terjedelmük, tárgyuk, megformálásuk szerint nehezen csoportosíthatók. A különleges feladatot betöltő *tanítólevelekről* már említést tettünk. A hivatalos jelentéseket tartalmazó vagy félhivatalos köszönőlevelek esetében Széchenyi ragaszkodott a hagyományos formákhoz, így inkább informatív, mint irodalmi értékűek. Magánleveleiben viszont, főként ha maga írja s nem diktálja azokat, felváltva használja a különféle nyelveket. Nemcsak a nyelv megválasztásában, hanem érzelmi-
leg is szabad folyást enged hangulatának. A levél végeztével azután, érezve a levélből áradó hangulat

pillanatnyi, de olvasójában már tartós hatást kiváltó voltát, igyekszik kiegyenlíteni, egyensúlyba hozni kifejezett érzelmeit. Szomorú sorai buzdítással, vidám tudósításai kétkedő megjegyzésekkel zárulnak. A hagyományos levélzáró formákat gyakorta elhagyja, helyett „sietve”, „in grösster Eile” (legnagyobb sietséggel); vagy ugyancsak az idő múlására utaló „este nyolc órakor” stb. megjegyzésekkel él. Levelei néhány sorosak vagy néhány oldalasak, s a hosszabbaknál néha megjegyzi: „nincs időm röviden írni”. A levelekben szívesen utal a levélírás körülményeire, helyzete adott pillanatbani rendkívüliségére. (Éjszaka van, ülésezik, utazik, más munkán dolgozik stb.) Ezáltal igyekszik az írásbeli érintkezést a beszédhelyzet gazdagabb tartalmaihoz közelíteni. Egyúttal e megoldás által hangsúlyt kap leveleinek rögtönzött volna, ami viszont a levélformák egy részének betartása alól éppúgy felmenti, mint ahogy kiemeli a levélbeli érdemi közlendők sürgősségét és fontosságát.

Szerelmesleveleit megsemmisítette.

Széchenyi a beszédet annak tartotta, ami: beszédnek, mások által hallgatolagos szabályok folytán meg nem szakított társalkodásnak. Megformálásukra gondot nem fordított, felszólalásaira nem készült előre. Rögtönözöttségük miatt is, de főként lélektani meghatározottságok folytán, gondolatai áramlásának szabad utat engedett. A figyelmet éppen előadása tárgyának folytonos változtatásával s nem belső logikai rendje által kötötte le. Csapongó előadását az angol parlamenti szónoklathoz hasonlították, amelyet valóban megfigyelt, s ahol a kormánypárt és az ellenzék állandó párbeszéde folytán nem lehetett előre megtanult előadással fellépni. Kossuth Széchenyi beszédeit találó képpel egy teremben szerteszórt gyöngyszemekhez hasonlította. Széchenyi észrevételei valóban sokszor annyira távol kalandoztak a tárgytól, hogy a kortársak csak bevezetőnek fogták fel előadását, s amikor Széchenyi a szokásos „mindezeknek utána” fordulattal élt, azt hitték, hogy az érdemi beszéd következik; Széchenyi viszont zárta beszédét: „mindezeknek utána magamat a tisztelt egybegyűlteknak ajánlom”. Szónoklatai a leírt szövegekből csak megközelítőleg rekonstruálhatók, részint azért, mert a lejegyzések tökéletlenek, részint azért, mert az előadásból semmit nem adhatnak vissza. Ismeretes, hogy Széchenyi élénk taglejtésekkel, helyét elhagyva, fel s alá járkálva adott elő. Egyes tárgyak fontosságának megjelenésével is hangsúlyt adott, például díszbe öltözött.

Beszédei, főként a korabeli országgyűlési szokásokhoz képest, rövidiek, inkább hozzászólásoknak tekinthetők.

Írói munkássága e szakaszának áttekintése alkalmat ad arra is, hogy *írói világgépét* összegezzük. Szegedy-Maszák Mihály találóan állapítja meg: „Széchenyi az *eldöntetlen lehetőségek* írója”. Az *egyén* helyét, a *nemzet* sorsát, a *mindenség* törvényeit illetően egyaránt kételyek jellemzik. Szkepszise azonban mégsem uralkodik el írásain. A transzcendenciába vetett hite, konkrétan: katolikus vallásossága a *tökéletesedés* végtelen folyamatába vetett földi hitét is megalapozza. „Mert mi melegítheti a nemes vért edesebben, s mi által felelhet az ember jobban meg titoktele ittlétének – melyben minden kétést s rejtett, s hol még a legvilágosabban látó sebb lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet – mint midőn ön álláshelyén, melyre a sors állítja, hazája s ezáltal a mindenség tökéletesbítéséhez tehetsége szerint járul!” A mindenség végső rendeltetését illető kétely azonban nemcsak a *Hitel* idézett soraiban, hanem az *Üdvlektében* is a tökéletesedésbe vetett feltétlen hittel, s az ember egyéni sorsára (ha nem is rendeltetésére, de küldetésére) ebből levont következtetésekkel társul: „Bús és komoly az emberiség sorsa, s még a legerősebb lelke is megborzad, ha pillanatilag felgördülnek annak kárpitjai... s ha van valami, mi képes angyali vágyaink és állati gyengéink szüntelen harcai közt némi írt bájozni létünk komolyabb pillanataira... azon őszinte vágy, jóllehet a nagy egyetemben egyedül efemer férgek vagyunk, habár csak láthatatlan parányt is, tiszta lélekkel hordani a határtalan mindenség feldicsőítéséhez.” A végzett munka azonban nem lesz feltétlenül a tökéletesedéshez való hozzájárulás, mivel ennek legvégső kritériumai ismeretlenek előttünk. Ezért is a tevékeny ember *jutalma* nem lehet a boldogság, hanem a katolikus hagyományból is eredeztethető *belső csend*, a megelégedettség.

És még valami. Széchenyi, apja szellemi örökségét átvéve és folytatva, sokat töprengtet a *lélek halhatatlansága* felett. A kérdést végérvényesen eldönteni nem tudta, de nézetei megállapodtak oly módon, hogy a kárhozatot elutasította ugyan, de a földön érdemeket szerettek lelki továbbélését elképzelhetőnek tartotta. „Ki halála után elenyészni nem akar, törekedjék megtudni, hogy mi a földi rendeltetése?” – követeli önmagától naplójában, már 1819-ben. S a *Hitel* – jellemző módon még kérdéssel – már megadja a választ: „S nem tölti-e be – ha a természet minden egyéb csudáirul hallgatunk is – csak egy csillagos és csendes éj csende s harmóniája lelkünket edesen a legszebb reményekkel egy következendő jobb létről s magas emelkedésünkről; s nem ellenkezik-e, még mostani eszünkkel is, ha

az egész mindenség tökéletes rendét csudáljuk, annak elgondolása, hogy a *tanutlan erény* örökkön örökké rejtekben maradna s minden időre szinte veszítve lenne?... De ily áldozatok, ily tettek csak szemeink előtt vonulnak el. Lakhelyek dicsőbb, mint amilyent a szív legszentebb ömledési sejdíthetnének; s hazájok ment a guny s irigység legkeserűbb tajtékátul – s élni fognak és fennmaradni még akkor is, midőn magyar hazánkrul, de még csillagunkrul sem lesz többé semmi nyom. S a természet szörnyű hazugság volna, az egész egyetem csúf misztifikáció; hazaszeretet, anyai könnyek, szerelem, barátság iszonyú tréfa, ha ez másképp lehetne.” Ugyanebben a művében a hazáért híven munkálkodókat „a halhatatlanság honában élőknek” nevezi. Az *Üdylekte* gondolatmenete a földi maradványok indokolt, de időnek alávetett megbecsülése és az igazi halhatatlanság ellentétére épül. „Az öröki valósághoz mérve még Egyiptom piramisai is alig élnek egy pillanatnak szűk körén túl; azért mégsem megy soha is veszendőbe, mit, isteni szikrátul hevítve, ember embertársinak felemelésére vagy az egyetem feldicsőítésére tett, csakhogy az üdvnek jutalmát nem osztogatják halandók, de egyedül istenek.”

A hazáért munkálkodók, s ezáltal önmagukat is tökéletesítők *esetleg* megnyerhetik a halhatatlanságot. „A jobb ember minden cselekedetének egybevonatja, élete munkáinak végcélja, tenger bajainak egyedüli reménysugara végre is csak azon halhatatlan vágy, e földön inkább-inkább tökéletesített lélekkel visszatérni egykor szebb honába.” Széchenyi nem az *elv* helyességében kételkedik, hanem az *egyén* marad saját sorsát illetően kételyek között. Nem tudhatja, *eleget* és *helyeset* cselekedett-e? Eleget, amivel *már* biztosítja, nem kizárólag halhatatlanságát: az öngyilkosság gondolatával is foglalkozó Széchenyit nem utolsósorban ez a kétely tartja életben. A helyes cselekvés – e metafizikai szinten – ugyancsak eldönthetetlen. „Egymás iránt való türelemnél józanabb dolgot nem gyakorolhatunk – mondja a *Világban* –. Hisz csak utóbb válik el: Kinek volt több igazsága.” S ezt újra és újra hangoztatja: „Mindaz, amit mondtam... vagy helytelen, vagy helyes.” – „Nem azt állítom: mondásim helyesek, tanácsim józanok” – de gondolkodásra mindenestre alkalmat adnak.

Az eldönthetetlen lehetőségek további számbavétele előtt még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy az író Széchenyi nem szkeptikus, nem kizárólag kérdőmondatokban és vaglyagos állításokban fogalmaz. Egyik feltétlen bizonyossága a tett elsőbbsége a nem-cselekvés, sőt a szó, az írás felett. „Megint s megint – szünetlen” – válaszolta a *Stadium* jelszávául, s valóban elképzelhetetlennek tartotta, hogy politikai, gazdasági célkitűzései esetleges megvalósulása után visszavonuljon. A romantikus tettvágy szüntelenül írói alkotásokra is ösztönözte. Mennyiségiel mérlegelt írói életműve korántsem csökkent évei előrehaladtával. Romantikus tettvágyát, romantikus értékvilágának cselekedet- és alkotás-központságát azért is hangsúlyoznunk kell, mert liberális kortársai – eszmétörténetileg talán a pozitívizmus áramlatától is érintetten – s persze magyar sztoikus hagyományokra is támaszkodva – a cselekvésnek (elsősorban a politikai tetteknek) csak addig látták feltétlen szükségét, míg célkitűzéseik be nem teljesedtek; sőt azok megvalósultáig is csaknem külső kényszernek érezték a cselekvést. Idézhetnénk Kőlcseytől, Kosztutól, hivatkozhatnánk Deák életére annak bizonyítására, hogy céljuk – küldetésük, feladatuk teljesítése után, tehát egy jól berendezett és beavatkozást nem, vagy alig igénylő világ megalkotása után – a magánéletbe való visszavonulás.

A folytonos cselekvést igénylő, s annak értéket tulajdonító írói világkép másik feltétlen bizonyossága a már jelzett tökéletesedés, a *perfektibilitás*. Ennek törvényei azonban már rejtettek, s főként nem mindenütt és mindenkor érvényesülnek. A kételyek, eldönthetetlen lehetőségek különösen tágot teret kapnak akkor, amikor az egyes nemzetek – és konkrétan a magyar nemzet – haladásáról elmélkedik.

Az egyetemes haladás és az egyes nemzetek eltérő fejlődése gondolatának összekapcsolása Széchenyinnél kétségkívül külsődleges. Az előbbi, eredendően XVIII. századi és az utóbbi, romantikus, XIX. századi gondolatot akként egyeztette, hogy az egyes nemzeteknek megvan a maguk *életkora*, éppúgy, mint az embereknek. A nemzetek fiatalokukban fejlődnek, eljutnak az emberiség már elért kultúr-szintjére, érett férfikorukban újabb értékekkel gyarapítják azt, idős korukban pedig már hanyatlanak, végül el is halhatnak. Az egyetemes haladás akként valószínű meg, hogy az egyes nemzetek férfikoruk túlhaladtával átadják helyüket az utánuk következő fiatalabb nemzeteknek. Az egyes nemzetek tehát az egyetemes haladás „lépcsőfokait” képezik.

Az egyes nemzetek sorsa, jövője így annak függvénye, hogy milyen életkorban vannak. Eldöntésének nincsenek csálhatatlan jelei. Pedig a kérdés rendkívül fontos, hiszen egy hanyatló nemzethez kapcsolódva a nemzet *vagy* haladás dilemmája merül fel. Érthető Széchenyi roppant aggodalma írói műveiben, amikor annak a nemzetnek életkorát és életképességét vizsgálja, amelynek tökéletesbíté-

sére az életét tette fel: a magyarét. Számptalan idézetet hozhatnánk, korai írásaiból is, amikor a magyar nemzet öregkoráról, elhalásáról beszél, következőleg úgy látja önmagát, hogy „egy halottat akar életre galvanizálni”. Sűrűn állítja, persze, az ellenkezőjét is: a magyar nemzet még fiatal. Mindkét állításhoz a megfelelő következtetés társul. Az előbbi gondolathoz kapcsolódóan úgy gondolja, hogy a magyarság nem képes a fejlődésre. A nemzet fiatalságában bízó pedig reméli, hogy hibáink kiküszöbölésével, a „természet szent törvényeihez” való hozzáigazodással elérhetjük a magyarság jobb jövőjét.

Egy nemzet és a haladás összekapcsolódásának a tényleges folyamatokban is meglevő véletlenségéből következik, hogy – harmadik lehetőségként – *a magyar nemzet önhibáján kívül is megsemmisülhet*. Akár úgy, hogy a haladás nemzeti lényegünket semmisíti meg, tehát a haladást megvalósító magyarok nemzeti jellegüket veszítik el; akár úgy, hogy mások valószínűleg meg a haladást – félre- vagy kiszorítva a magyarokat. E félelem – mint arra Szegedy-Maszák Mihály rámutat – a *nemzetjellem* gondolatának elfogadásából fakadt. A nemzet ugyanis nemcsak egyenlőtlen embercsoport, a haladás szubjektuma, hanem egyúttal meghatározott – régi vagy kifejelesztendő – értékek hordozója. A nemzeti értékek veszélybe kerülhetnek, változás-változtatás esetén különös figyelmet érdemelnek.

A nemzet megsemmisülésének veszélye végül alkalmanként sokkal közvetlenebbül, a nemzetjellemre való hivatkozás nélkül is felidéződik: csekély számunk, kiszolgáltatott helyzetünk folytán nemcsak nemzeti jellemünk elenyészte, hanem – ettől függetlenül, második hatványon – fizikai megsemmisülésünk sem zárható ki a lehetőségek világából.

Az eldöntetlen lehetőségek meglelte magyarázza nemcsak az írói nézőpontnak az előzőekben bemutatott váltakozását, hanem az írói stílus változatos hullámzását is. Ugyanarról a tárgyról ugyanabban a műben metsző gúnnal, majd mély érzéssel tudott szólni, a gúnyt, ha kellett, szatírává élezte, vagy humorral oldotta. Szépirodalmunkban csak 1849 után találkozunk egy műalkotáson belül a hangnem ilyen változatosságával (pl. Arany *Nagyidai cigányok*ájában), a közönség még akkor is értetlenséggel fogadta ezt. Széchenyinél, mint az ő egyéni, különleges írói eljárását, elfogadták. Valójában írói világképéből, az egyértelmű helyzetek elutasításából következett a nézőpont és stílus folytonos változása, melynek a *romantikus ironia* fogalmával sikerült szerencsés kifejezést adni. Valóban, Széchenyi nem tragikus írói alkotásokat hozott létre, mert nem az értékek pusztulása, kiüresedése jellemzi műveit, nem is komikus, aki alértékek leleplezését tartja céljának, hanem ironikus, olyan író, aki saját maga kérdőjelezi meg az általa vallott, általa igenlett értékeket.

Az értékek megkérdőjelezője, vagy az azokban kételkedő a figyelmet végül nem az értékekre, hanem az értékelőre, önmagára irányítja. Evvel az írói eljárásmoddall a szubjektum szükségszerűen előtérbe kerül, s így ez az írói eljárás azokat a műfajokat részesíti előnyben, amelyek a vallomásjelleghez közelítenek.

A Döblingben lelki egyensúlyát fokozatosan visszanyerő Széchenyi – aligha túlzás ez a megfogalmazás – terápiás célzattal ragad újra tollat. Próbálgatja erejét: tud-e még írni egyáltalán? Témája is ismerős: az életmód kérdéseivel foglalkozik (címe is: *Önismeret*) azzal, hogy mindenkinek tisztában kell lennie önmagával, körülményeivel, és ennek megfelelően kell kialakítania életmódját. Régi emléksanyag, olvasmányélmények, anekdoták követik egymást – van benne vallomás is, értekezés is jócskán. Kezdetben még színvonala is egyenetlen: írójuk próbálgatja lassan visszatérő kifejező erejét. De alapvetően azért érezzük erőtlennek – állapítja meg találóan Kosáry Domokos –, mert hiányzik belőle a középponti mag, a politikai mondanivaló sodrása. S erre talál rá váratlanul, olykor csak a leírás alapján megjelölésével tagolt szöveg 1857. május 3-tól egyszerre csak átalakul, olyannyira, hogy utóbb ezt a részt önálló munkának tartották, s kiadója találóan *Nagy Magyar Szatíráknak* nevezte el. Mint ilyen, ez a munka feltehetően nem kiadásra készült: az újra éledő Széchenyi cselekvési pótléka, tehetlenségérzetének lélektani lecsapódása e roppant mennyiségű szöveg, Széchenyi legerjedelmesebb és talán legnagyobb irodalmi értékű alkotása.

Műfaja: politikai szatíra. Első személyű előadást vegyít az elején a rendszer kulcsfiguráit és legitimációs ideológiáját leleplező szatirikus elmefuttatásokkal. Hamarosan rátalál azonban az igazi megoldásra: „és most szálljunk ő Felségének fogadótermébe, és a kilyukasított spanyolfal mögé, honnan mindent láthatunk és hallhatunk, és legyünk az ott előadandóknak tanúi”. És ettől kezdve Ferenc József császár és Bach belügyminiszter – és néhány más, részben kitalált figura – beszélgetéseinek vagyunk szem- és fültanúi. Az uralkodói „kihallgatás” alaphelyzetének megfelelően túlnyomórészt Bach beszél, s az ő monológja közvetít további beszélgetéseket. Sokszor alig lehet megfajteni a beszédhely-

zetet (mindez természetesen önmagában humoros szituációk forrása). Maga Bach mindent kifecsegt, néha hátsó gondolatait is. „Felségednek szűk esze már ma is fő tárgya az európai witzeknek” – mondja a császárnak, majd az abszurd helyzetből kibeszéli magát: „Jaj, mit is mondok... de szerencsére elaludt... kiáltuk fel: Felséges császárom, hurrá, én éppen pater Venturáról szoltam...” s a monológ folytatódik tovább, egészen 1857. november 6-ig, amikor a beszéd-folyam, többszáz oldal után, egy mondat közepén megszakad.

A *Nagy Magyar Szatíra* írásakor Széchenyit semmilyen külső és belső korlát nem gátolta, szabad folyást engedett tudatáramának, szatírája ezért vallomás jellegű is lett, stílusában pedig az expresszionizmushoz áll közel. Írásakor azt a szót, stílusfordulatot használja, amelyek először jut eszébe; nem válogat a kifejezések és a nyelvek között – sőt, néha makaróni nyelven fogalmaz. Magyar népi szólások, bécsi mellékutczák szavai, a főúri francia társalgás kifejezései elegyednek egymással. „Osztrákiát” „40 millió tuttifrutti” lakja, egyikük „oly schwarzgelb, mint egy sárgaságba esett cigány”, a magyarság – persze Bach szerint – „fecskéfészki ruina”, rosszul halad a „statutargoncza”, nem érzi jól magát a „kipiócázott nemzet”, amelynek sorsán „víziphilantropok” (önkéntes vízimentők) próbálnak segíteni. Az ellentétes elemek, a magas és az otromba hangnem folyvást váltakozik, olyan szédítő tempóban és fantasztikus asszociációs mezőben, hogy huszadik századi prózáinkban is ritkán találni párját. Rengeteg ma már alig érthető vagy eleve rejtett utalás teszi nehezzé megértését napjainkban, s így elsősorban a részletek ragadják meg kései olvasóját: a kifejezések bátorsága és találatekonysága, szenvedélyessége. A fiktív fogadószoba spanyolfala mögött rejtőzködő Széchenyi egy-egy pillanatban nem tud érzelmének parancsolni, fájdalmasan felkiált. – Hiszen az egész mű: egyetlen fájdalmas jajkiáltás.

A munka azért maradt félbe, mert Széchenyi immár a kiadás szándékával kezdett egy másik, ezúttal német nyelven fogalmazott mű írásába. Kilépett a spanyolfal mögül és maga lépett a beszélgetők közé: Bach-hal szállt vitába, egy öndicsérő röpiratára adott választ: így született meg a *Blick*. A magyar politikai szatíra e remekműve formailag vitairat, a Bach által kiadott öndicsérő *Rückblicket* zúzza porrá – s véle az egész rendszert – a gúny, a szarkazmus, az irónia, az alpári humor legválogatottabb eszközeivel. Kitérőt csak azért alkalmaz, hogy eszközeit változtatja, a színpadok közén mázsányi poröly-csapásokkal hullajtja közjogi érveit; latin, francia, angol, magyar szavak, szólások, élcek váltogatják egymást. Bachot komolykodva Báro úrnak, Nagyméltóságú úrnak szólítja, további elnevezései: Mester, Mindenes, Kedvenc, Főmasiniszta, Elfuseráló, Parvenü, Kaméleon, Tartuffe, Paprikajancsi, Mitugráz, Komédiás, Örög, Lucifer, Mefiszto és így tovább. Előadásmódja rapzodikus, az egyes gondolatcsoportokat csupán vonalakkal választja el egymástól, de van hova visszatérnie: oda, ahonnan a cáfolathoz és olvasói nevetetéséhez az anyagot bányássza: a *Rückblick* röpiratához. Mozgósítja óriási műveltség-anyagát, a legfrissebbeket is, az alantas bécsi humorisztikus lapokat is ideértve. Kitalálja a kormányzat belső ügyeit, leleplezi rejtett intencióit. A *Hitel* mellett Széchenyi legnagyobb politikai hatású könyve ez: vitathatatlanul hozzájárult Bach menesztéséhez.

A Bach utáni politikai rendszert támadja a döblingi hagyaték harmadik hatalmas írásműve, a *Disharmonie und Blindheit* (Hangzavar és vakság). Voltaképpen a *Blick* folytatása; legalábbis politikai értelemben, mert formailag ez már nem vita, hanem politikai röpirat, amely a kormányzat öntelmezésének fonák oldalát, stabilizálódásainak lehetetlenségét mutatja be, ugyancsak a szatíra eszközeivel.

Kiseb röpiratokat is adott sajtó alá, többnek részt vett a szerkesztésében, cikkeket írt a *Times* számára, emlékiratokat fogalmazott, Béla fia számára *Intelmeket* készített, levelezett, 1859 októberétől újra vezette naplóit... Három esztendő alatt óriási mennyiségű írásművet produkált: ha egyedül és ébren volt, mindig toll volt kezében – és előtte az ívek. A világtól elzárt az íráson keresztül kapcsolódott az életbe – látogatói csak a nyersanyagot szállították. Most egyetlen igazi létformája lett az a tevékenység, az írás, amellyel évtizedek óta a saját képére formálta a világot.

Az író Széchenyi számára a közérdekű tárgyak is legszemélyesebb magánügyei, s fesztelen őszinteséggel, tartózkodás nélkül tárulkozik fel nyilvánosságnak szánt műveiben is. Romantikus – mondhatnánk leegyszerűsítve, de a naplók, s nem az élete volt az a forrás, amelyből írói szubjektivitása táplálkozott. E nélkül a forrás nélkül hogyan is lett volna képes például annak megvallására, ahogyan „tisza keble imádja éjfél csendben térdreborulva irgalmas Istenét, hogy bűnös szerelem gyenge szívét ne repesse el” (*Hitel*). A gondolatoknál is fontosabb számára az, aki elgondolja: az író személye, ma-

gatatása, munkakészsége, hite, üdvösségkeresése. Hasonló szubjektivitást századunkban talán csak Németh Lászlónál figyelhetünk meg – korántsem véletlen az ő vonzalma Széchenyi iránt.

Széchenyi valamennyi műve egyetlen hatalmas naplónak, egyetlen hatalmas vallomásnak a része. Bármiről beszél, elsősorban a tárgyhöz való személyes, mondhatnánk lírai viszonyát tisztázza. Nemcsak az eszmét; az eszme kialakulását, az írás okait és körülményeit is bemutatja, folyvást reflektál önmagára – mintegy írja önmagát. Írói eljárását tudatos megoldásnak tünteti fel, pedig valójában belső kényszer mozgatja. Mivel írnia kell; íráskényszerét is magyarázza.

Mert Széchenyi élete fölött elhatalmasodott a betű.

Amikor lehetetlenné vált számára, hogy folytatólag építse világát, letette a tollat. Ekkor már bizonyos volt abban, hogy nem félbeszakította, hanem bevégezte vallomásainak sorát.

Első szavaival, az önvallomás lehetőségét még nem ismerve, szüleinek vallott. Utolsó lejegyzett szavaival – „nem tudom megmenteni magamat” – önmagának.

András Gergely

ISTVÁN SZÉCHENYI, L'ÉCRIVAIN

Le comte István Széchenyi (1791–1860) était l'un des politiciens, des théoriciens et des réalisateurs pratiques les plus considérables de l'époque de la transformation bourgeoise en Hongrie. Ses pamphlets donnant un programme, ses livres, ses articles et ses discours publiés en langue hongroise l'ont élevé, déjà à cette époque, parmi les éminents du renouveau littéraire hongrois. Son journal d'une étendue immense, écrit en allemand et publié bien plus tard après sa mort, a une valeur de source et une importance littéraire singulières à son époque.

L'étude analyse la conception du monde littéraire, les instruments littéraires, la structure des oeuvres, le style et l'usage de la langue de Széchenyi. Széchenyi appartient par toute sa vie au courant du romantisme, du libéralisme romantique. L'étude essaie d'abord de représenter le processus au cours duquel l'auteur écrivant son journal pour lui seul, en acquérant une facilité d'écrire, en élargissant le domaine de ses thèmes, en affermissant sa motivation finit par se présenter devant le public. Les ouvrages de Széchenyi destinés à la publicité puisent dans la source primitive du journal et ils montrent, d'après leur genre aussi, les caractéristiques d'un monologue spontané. C'est la raison pourquoi ils sont devenus des créations typiquement romantiques. Mais la structure plus intense, déterminée par le thème des ouvrages écrits avant 1848, dénote un façonnement conscient.

La conception du monde littéraire de Széchenyi est déterminée par sa croyance profonde en le progrès, en la „perfectibilité”. Les alternatives du progrès, ses conséquences incalculables et éventuellement inconnaissables le remplissent en même temps d'un scepticisme profond, d'un doute. Son incertitude s'accroît par l'opposition éventuel des intérêts de l'existence nationale hongroise et de l'exigence du progrès universel aussi.

Après 1848, il a été contraint de se retirer de l'action politique immédiate, il a été mis dans un sanatorium à cause de l'effondrement de ses nerfs. Après avoir regagné ses capacités spirituelles, il s'est tourné comme écrivain contre l'absolutisme du système autrichien de Bach. Son pamphlet basé sur un discours imaginée entre l'empereur François Joseph et le ministre Bach, nommé la *Grande Satire Hongroise*, peut être considéré, à l'échelle de la littérature mondiale aussi, comme une satire politique éminente. Quand le manuscrit de ce pamphlet a passé aux mains de la police, il a été contraint de mettre fin à sa vie.